

Türkiye’de Tarihi Coğrafya Literatürü*

Osman GÜMÜŞÇÜ**

Giriş

Bilindiği üzere, bir disiplinin geçmişini incelemek görüldüğünden daha zor ve karmaşık bir konudur. Zira esasında bu iş, bir “*isimlendirme veya kimlik sorunu*” olduğundan, diğer disiplinler gibi tarihi coğrafya için de aynı hususlar geçerlidir. Çünkü şimdiye kadar yapılan araştırmalar içerisinde, çalışmasında tarihi coğrafya ismini kullanmayan tarihi coğrafyacılar olduğu gibi, tam tersine, bir ilgisi olmadığı halde, yaptığı çalışmaya tarihi coğrafya adını verenler de bulunmaktadır. Bir de tarihî coğrafyanın bir interdisipliner/disiplinler arası çalışma alanı olduğu gerçeği dikkate alınırsa, durum daha da karmaşık bir hale gelmektedir. Şu durumda, böyle bir ikilemi ve günümüzdeki müthiş bilgi birikimi ve yayın sayısının fazlalığı dikkate alınarak sadece, tarihi coğrafya adını kullanan çalışmalar ile bu ismi kullanmasa da içerik olarak öne çıkan bazı çalışmaları dikkate almaktan başka çare yok gibidir. Elbette, ismi ne olursa olsun incelemeye alınan çalışmalar bir seçki neticesinde değerlendirmeye dâhil edilmiş, bu ise doğal olarak ilgili tüm çalışmaları kapsayamamıştır.

Yöntem olarak, elinizdeki yazının benzer başlıklarla ABD, İngiltere, İrlanda, Çin, Japonya, Kore, Çekya, Yeni Zelanda, Avustralya, Fransa, İsrail ve Güney Afrika gibi ülkeler için hazırlanan yazılardan faydalanılarak kaleme alındığı belirtilmelidir. Fakat incelenen tüm yazıların, birbirlerinden epeyce farklı oldukları hemen dikkati çekmektedir. Zira her ülkenin kendine özgü şartlarının baskınlığı yanında,

* Bu yazı, daha önce 2016 tarihinde Mardin Artuklu Üniversitesi yayını olarak basılan *Bilim Tarihi ve Felsefesi Tarih ve Problemler* içindeki “Türkiye’de Tarihi Coğrafya Çalışmalarının Dünü, Bugünü ve Yarını” isimli yazımın hacimce iki katı kadar genişletilmiş ve geliştirilmiş halidir.

** Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü.

müelliflerin de oldukça çeşitli olan bakış açıları nedeniyle, bahsi geçen yazılarda, hepsi de birbirinden farklı tasnif ve yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla burada da ülkemizin şahsına münhasır bilimsel yapısı, kökeni, kurumları, kaynakları vb. dikkate alınmış ve sonuç tıpkı diğerleri gibi kendine özgü olmuştur.

Tarih ile coğrafya arasında konumlanmasından dolayı disiplinler arası bir araştırma sahası olan tarihi coğrafyanın gelişimi, esasında arasında bulunduğu disiplinlerle birlikte, eşgüdümlü bir şekilde ele alınması gerekir. Bu sayede bir anlamda bileşenleri ile birlikte, geniş bir çerçeveden bakılarak ele alınacak ve böylece “büyük resmi görmek” daha kolay ve anlamlı olacaktır. Fakat böyle bir yaklaşım, elinizdeki yazının amacı olmadığı gibi, hacmi de gereğinden fazla büyüteceği için coğrafya ve tarih araştırmalarındaki literatürden bağımsız bir tarzda konuya yaklaşmıştır.

Bilindiği üzere, geçmişten günümüze bütün bilim dallarında olduğu gibi, coğrafyada da araştırmanın ve üretilen bilginin artışına bağlı olarak belirli bir sahada yoğunlaşan uzmanlık alanları ortaya çıkmış, çıkmaya da devam etmektedir. İnsanlık tarihinin en eski devirlerinden Eski Çağ’a dek üretilen dağınık bilgilerin adı geçen çağda tasnif edilmesiyle başlayan süreç, Orta Çağ’da özellikle İslâm dünyasında büyük gelişmelerle devam etmiştir. Sonraki çağlarda nüfusun çoğalması, bilimin, teknolojinin, ihtiyaçların, okur-yazarların, kitapların ve ilgili diğer hususların artması, özellikle Avrupa’da XVIII. yüzyıldan itibaren hızla çoğalarak dönüşmeye başlaması, bilimsel anlamda son derece önemli değişiklikleri meydana getirmiştir. Avrupa’da gerçekleşen ve “Aydınlanma Çağı” adı verilen bu dönemde, bir yandan Eski Çağ’dan beri tanımlanan bilim dalları yenilenip dönüşürken, diğer taraftan da hem bilim dalı içinde ayrıntılar üzerine yoğunlaşan hem de iki ve daha fazla disiplin arasındaki sahalar üzerinde uzmanlaşmaya bağlı olarak ortaya çıkan yeni interdisipliner bilim dalları tanımlanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda ilk defa bahsi geçen dönemde ortaya çıkan/tanımlanan alanlardan biri de “*historical geography/tarihi coğrafya*”dır.¹

Dünya’da tarihi coğrafyanın bu isimle, ilk defa ortaya çıkışı XVIII. yüzyıl başlarında İngiltere’de E. Wells’in kitaplarında, “*historical geography*” adını kullanmasıyla gerçekleşmiştir. Başka bir ifadeyle, Edward Wells tarafından XVIII. yüzyıl başlarında verilen isimle, “*historical geography*” şeklinde İngilizce literatüre giren “*tarihi coğrafya*”, kısa sürede diğer dillere de geçerek yaygın bir kabul görmüştür. Ülkemizde literatüre biraz gecikmeli de olsa, XIX. yüzyıl ortalarından sonra giren bu isim, bir süre o dönemin imlasıyla “*coğrafya-yı tarihi*” şeklinde kullanılmış,

1 Tarihi coğrafya hakkında daha fazla ve detaylı bilgi için bkz. Osman Gümüşçü, *Tarihi Coğrafya*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2013; ayrıca editörlüğü O. Gümüşçü tarafından yapılan ve Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi, Tarih Bölümü’nün *Tarihi Coğrafya* (2013) ders kitabına ve son olarak, yine editörlüğü O. Gümüşçü tarafından yapılan şu esere bkz. Osman Gümüşçü-Ç. Şenkul-H. H. Yılmaz, *Temelleri, Yapısı ve Gelişimiyle Tarihi Coğrafya*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014.

zamanla dildeki değişmelere bağlı bir şekilde “*tarihi coğrafya* (bazen *tarihsel coğrafya*)” adıyla kabul görerek yaygınlaşmıştır.

Tarihi coğrafya ibaresi, sıfat tamlaması olarak coğrafyanın tarihe, yani geçmişe ait olduğu anlamına gelmekte ve geçen zaman da, coğrafyanın eskiliği, kronolojik değeri ile ilişkili olduğunu kanıtlamaktadır. Zaten yurt dışında bu sahada etkili olan müelliflere ve bizim de düşüncemize göre tarihi coğrafya, coğrafya adına bugün ne anlaşılıyor ve neler araştırılıyorsa, bütünüyle geçmişe uygulanması anlamına gelmektedir. Çünkü ele alınan coğrafya, bugünün değil geçmişin coğrafyasıdır. Dolayısıyla tarihi coğrafya, çağdaş coğrafyanın geçmişteki yansıması olduğundan, bazılarının düşündüğü gibi coğrafya disiplininin bir alt dalı değildir, olamaz da. Fakat çağdaş coğrafyadan da tamamen bağımsız olduğu, ondan çok uzak olduğu da söylenemez. Zira tarihi coğrafya temelde çağdaş coğrafyanın ilke ve yöntemlerini kullandığı için, istese de çok uzakta kalmaz. Bu kısa açıklamalardan sonra, ülkemizdeki tarihi coğrafya çalışmalarının başlangıcı ve gelişimini daha iyi anlayabilmek için, tarihi coğrafyanın tanımını biraz daha açmakta fayda vardır.

Tarihi Coğrafyanın Tanımı

Şimdiye kadar yayımlanan yerli ve yabancı araştırmalarda tarihi coğrafya, çok çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bahsedilen kaynaklarda geçen tanımların hepsini burada sıralamanın ne gereği vardır ne de faydası. Ama en azından bir fikir sahibi olmak ve bugünkü tarihi coğrafyayı daha iyi anlamak için, geçmişten günümüze kadar nasıl bir gelişim sürecinden geçtiğini görmekte fayda vardır. Bu amaçla daha önce yapılan çalışmalardaki bazı tanımlara bakılırsa, gerçekten ilginç sonuçlara ulaşmak mümkündür. Mesela tarihi coğrafyanın en önemli isimlerinden E. W. Gilbert’in (1900-1973) önerdiği en az beş farklı tanım vardır ki, bunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir: “*Tarihi coğrafya, modern bölgesel coğrafya metotları ile tarihi eleştirileri birleştirmektir*”, “*tarihi coğrafyanın gerçek rolü geçmişin bölgesel coğrafyasını yeniden inşa etmektir*”. Bu şekillerde tanımlanan tarihi coğrafyacının görevleri ise kısaca şudur: “*Arkeoloji ve tarihten topladığı geniş kapsamlı bilgiden, eski ve yeni haritalardan, planlar, grafikler ve günümüz coğrafya çalışmalarından hareketle, insan aktivitelerini ve dağılımlarını fiziki özelliklere bağlı olarak adilce yeniden kurarak “periyot resimleri/period pictures”ni sunmaktır*”.²

Tarihi coğrafyanın XVIII. yüzyıl başlarında ilk ortaya çıktığı dönemlerde, daha çok kutsal topraklar üzerinde durulduğundan, başlangıçta genellikle dinî amaçlara uygun bir tanım yapılmıştır. Daha sonra yapılan araştırmalarda işin içine sürekli yeni metot, kaynak ve konuların eklenmesiyle tarihî coğrafya, zamanla coğrafyanın bir parçası olarak gelişimini sürdürmüştür. Modern tarihi coğrafyanın bilinçli bir disiplin olarak yükselmesi ve dolayısıyla başlangıcı, H. C. Darby’e göre 1920-1930’lara tarihlenir. Bu yıllardan sonra yapılan tanımlara göre tarihi

2 O. Gümüşçü, *Tarihi Coğrafya*, s. 162-163.

coğrafya, ilk baskısı 1954 ve yedinci baskısı da 1975 yılında yapılan kitabında J. B. Mitchell tarafından ifade edildiği şekilde ve genellikle “*geçmişin coğrafyası*” olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde J. F. Unstead ve H. H. Barrows da tarihi coğrafyayı “*geçmişin coğrafyası*” olarak nitelendirmişlerdir. Zamanla araya bazı farklı yorumlar girse de tarihi coğrafya temelde bu anlamından pek bir şey kaybetmemiş ve halen de aynı anlamını korumaktadır. Bu genel kabule rağmen her disiplinde olduğu gibi farklı düşünceler de yok değildir. Farklı yorumlardan birini Johnston ve diğerleri, “*tarihi coğrafya, geçmişin beşeri coğrafyasıdır*” şeklinde yapılarak, tarihi coğrafyayı beşerî coğrafya temeline dayandırmış ve fiziki coğrafyayı dışlama eğilimine girmişlerdir.³ Yakın tarihli yazısında Hoelscher de benzer bir yaklaşımla, tarihi coğrafyayı beşerî coğrafyanın bir branşı olarak kabul etmiş;⁴ M. Heffernan da, “*tarihi coğrafya, geçmiş coğrafyaları ve geçmişin, şimdiki zamanı ve geleceği şekillendirmedeki etkilerini inceleyen beşerî coğrafyanın bir alt disiplini*dir”⁵ tanımıyla bu düşünceye katılanlar arasındaki yerini almıştır.

Tarihi coğrafyanın tanımı ve tarihi coğrafyacının görevleri için J. B. Mitchell, eserinde şu ifadelerle yer vermektedir: “*Tarihi coğrafyacı, başlıca geçmişte bir alandaki sosyal, ekonomik ve politik coğrafya ile ilgilenir. Bu işi iki sebepten dolayı üzerine alır: Biri ve esas ilgisi tarihi coğrafyanın kendisidir, diğeri ise modern dünyanın coğrafi çalışmalarına gerekli olan altyapıyı temin etmektir. Ayrıca, coğrafi keşiflerdeki gelişmeler ve coğrafi bilgilerdeki büyüme, her zaman tarihi coğrafyacının araştırma sahasının temel parçası olmalıdır*”.⁶

M. Pacione, editörlüğünü yaptığı “*Historical Geography, Progress and Prospect*” isimli eserin önsözünde tarihi coğrafya için şu ifadeleri kullanmaktadır: “*Kesinlikle tarihi coğrafyanın etki alanı, coğrafyanın diğer yan dallarına göre sınırsız görünebilir. Çünkü bu, belirli bir alan ya da konu üzerine yoğunlaşarak tanımlanmamakta, dördüncü boyut olarak zaman üzerine odaklanmaktadır. Coğrafyanın tamamının tarihi coğrafya olduğu tartışılmaktadır çünkü günümüzün anlayışı geçmişten memnuniyet duymayı gerektirmektedir. Bununla birlikte pratikte, tarihi coğrafyanın araştırdığı temel konular, uygulayıcıları tarafından şu dört şekilde özetlenmektedir: a- geçmişin coğrafyası, b- peyzajların değişimi, c- günümüzdeki geçmiş ve d- coğrafi tarih*”.⁷

Şu durumda kısa ve öz bir ifadeyle “*geçmişin coğrafyası*” şeklinde tarif edilen tarihi coğrafya; “*bir mekanın, çağdaş coğrafya ilke ve yöntemleri ile geçmiş bir zaman diliminde araştırılması*” olarak tanımlanabilir. Geçmiş bir dönemi araştırdığı için temel kaynaklarını tarih, arkeoloji, antropoloji, prehistorya gibi tarihi

3 O. Gümüştü, *Tarihi Coğrafya*, s. 163-164.

4 S. Hoelscher, “Historical Geography”, s. 210.

5 M. Heffernan, “Historical Geography”, s. 332.

6 J. B. Mitchell, *Historical Geography*, s. 14-15.

7 M. Pacione. “Introduction”, *Historical Geography*, s. IX.

bilimlerden almakta; bu bilimlerin yanında yer bilimleri ile kuvaterner bilimleri gibi diğer bazı disiplinlerin yöntem ve tekniklerini kullansa bile esasta çağdaş coğrafya ilke ve metotlarını takip etmektedir. Şu halde tarihi coğrafya, özünde coğrafyanın içinde yer alsa da doğası gereği “*interdisipliner*” bir araştırma alanıdır ve araştırma yaparken coğrafya yanında tarih, arkeoloji, prehistorya ve antropoloji gibi diğer ilgili bilim dallarının kaynak, yöntem, ilke ve felsefi bakışlarından faydalanmaktadır.

Şu halde, geleneksel disiplinlerin tek başlarına yetersiz kaldığı durum veya baş edemediği sorunlara çözüm üretmek amacıyla, ilgili tarihi bilimler ile yer bilimlerinden kaynaklar ile yöntem ve teknikler başta olmak üzere her açıdan yardım ve destek olarak ortaya çıkan interdisipliner çalışma sahalarından biri olan tarihi coğrafya, bu nitelikleriyle coğrafya ve tarihe göre, çok daha geniş bir ufuk ve perspektife sahiptir. Daha Eski Çağ’dan beri var olan köklü ve farklı iki disiplin olan tarih ile coğrafyanın arakesitinde bulunan tarihi coğrafya, tıpkı sarı ile kırmızı rengin birleşmesiyle, onlardan tamamen ayrı yeni bir renk, yani turuncu renginin ortaya çıkması gibi ayrı ve yeni bir araştırma sahasıdır. N. Teymur’un ifadeleri ile söylenirse; “İnterdisiplinerlik, mevcut disiplinlere sığmayan nesnelere de düşünülmesi, anlaşılması ve bilinmesi gerekir ve bu kendi başına değerli bir çabadır. Disiplinlerarasılık, bir *meyve salatası*, yani zaten var olan değişik meyvelerden alınmış parçaların bir araya getirildiği ve üzerine birazcık krema konularak oluşturulmuş yapay bir nesne değildir. Disiplinlerarasılık yeni *meyveler* düşünmeyi gerektiren bir düşünce tarzıdır”.⁸

Türkiye’de Tarihi Coğrafya

Osmanlı İmparatorluğu’nun içerisinde bulunduğu genel şartlar ve bilimsel gelişmelere bağlı olarak, ülkemizdeki tarihi coğrafya araştırmaları Batı’ya göre daha geç dönemlerde başlamış ve haliyle oradaki gelişmelerin büyük bir kısmı yakından takip edilememiştir. Hatta günümüzde bile, tarihi coğrafyanın çok az sayıdaki araştırmacı tarafından yürütüldüğünü ve şimdye kadar ortaya çıkarılan eserlerin de son derece sınırlı sayıda olduğunu düşünürsek, bu sahanın Türkiye’de henüz emekleme döneminde bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Başka bir ifade ile ülkemizdeki tarihi coğrafya çalışmalarının batıyla karşılaştırıldığında metodolojik, epistemolojik ve ontolojik açıdan epeyce geride kaldığını ve yapılanların da pek çok açıdan sorunlu olduğunu itiraf etmek gereklidir. Bu niteliklere sahip az sayıdaki çalışmayla, ülkemizde tarihi coğrafya alanındaki çalışmaları kritik ederek doyurucu bir tasnif yapmak ve bu sahadaki gelişimi verebilmek son derece zor olsa da, konuyu daha iyi ele alabilmek için *deneme* niteliğinde bir girişim aşağıda yapılmıştır.

8 N. Teymur, “Disiplinlerin Aralığında(ki) Mekan”, s. 274.

Bahsedilen sınırlamalara rağmen, Türkiye’de yapılan ve tarihi coğrafya kapsamına giren çalışmaları, nitelikleri ve kronolojik gelişimleri dikkate alarak başlıca üç dönem halinde incelemek mümkün gibi görünmektedir. Bunlardan ilki, *1-Batıdan ilk transferler ve başlangıç dönemi*: Ahmet Rifat’ın sözlüğü (1881) ile başlayıp tarih atlasları da dahil, Z.V. Togan’a (1932) kadar olan çalışmaları kapsar. *2- Karmaşa ve arayışlar dönemi*: Togan’dan (1932) başlayarak Togan’dan (1932) başlayarak 2001 yılına kadar olan dönemdeki çalışmaları kapsar. *3-Yeniden başlangıç ve modern tarihi coğrafyanın kuruluşu dönemi*: 2001 yılından başlayarak halen devam eden süreyi kapsar. Elbette eserlerin incelemesi detaylarına girildiğinde, bir dönemden diğerine taşan veya önceki dönemde yer alan çalışmaların varlığını da görmek mümkündür. Ülkemizdeki çağdaş coğrafya çalışmaları için yapılanlardan⁹ farklı ve ondan tamamen bağımsız bir şekilde yapılan bu tasnifin detaylarıyla incelemesi aşağıdaki sayfalarda verilmiştir.

Yapılan araştırmaları daha derinlikli bir değerlendirmeye tabi tutmak için, kronolojik tasnif içerisinde kalmak kaydıyla ikinci bir açıdan da tasnif etmek faydalı görünmektedir. Tarihi coğrafya sahasında yapılan çalışmaları, kullanılan kaynaklar, takip edilen metotlar, yapısal özellikler, incelenen konular ve sahip olduğu felsefi düşünceyi esas alarak analitik bir tasnife tabi tutmak da mümkündür. Bu hususlardan hareketle yapılan tasnifi aşağıdaki başlıklar altında incelemek mümkündür:

- A. Başlangıçta ortaya çıkan “tarihin arkasındaki coğrafya veya tarihin kavranmasının temeli olarak coğrafya” anlayışındaki çalışmalar,
- B. Tarih atlasları ve tarihi kartografya çalışmaları,
- C. Tarihi toponimi çalışmaları,
- D. Yerlerin, yerleşmelerin tanımlanması, yeniden inşası ve değişim üzerine odaklanan çalışmalar,
- E. Diğer çalışmalar.

1-Batıdan İlk Transferler ve Başlangıç Dönemi

Tanzimat sonrası ortaya çıkan dönemde, Batılı çalışmalardan çeviriler yapmak suretiyle eser hazırlanırken, haliyle tarihi coğrafya için de batıdan ilk transferler yapılmış ve bunlar, ülkemizdeki tarihi coğrafya çalışmalarının başlangıcı olmuştur. Batı dillerini bilen ve Tanzimat’ın getirdiği yeni motivasyon ile kitaplar hazırlayan isimler arasında Ahmet Rifat ve Şemseddin Sami gibi müellifler bu sahada öne çıkmaktadır. Konumuzla ilgili olarak, bahsi geçen isimlerin hazırladığı ve bu dönemi karakterize eden eserler ise başta geniş kapsamlı sözlük-ansiklopediler ile aynı bağlamda ortaya çıkan tarih atlasları ve ders kitaplarıdır.

9 Ülkemizdeki coğrafya çalışmalarının tasnifi hakkında geniş bilgi için bkz. O. Gümüşçü. *Coğrafyaya Davet*, 2014, s. 156-160.

Batılı eserlerden çeviriler yaparak ülkemize ilk defa giren tarihi coğrafya, bu anlamda başlangıcı meydana getirmiştir. Ayrıca bu dönemde kaleme alınan az sayıdaki çalışmada tarihi coğrafya, “tarihin arkasındaki coğrafya veya tarihin kavranmasının temeli olarak coğrafya” anlayışına uygun bir tarzda hazırlanmıştır. Esas alınan tasnifte tarihi kartoğrafya başlığı altında incelenen tarih atlasları da bu dönemde ilk defa ortaya çıkmış ve sonraki dönemde yapılan benzerlerine öncülük etmiştir.

Tanzimat’ı takip eden yıllarda ülkemizdeki müellifler, hazırladıkları çalışmalarda tarihi coğrafya adını kullanmışlar ve önemini vurgulamışlardır. Yani, ülkemizde her sahada değişme ve yenileşmelerin meydana geldiği Tanzimat dönemi, tarihi coğrafya için de önemlidir. Zira bir taraftan yeni açılan eğitim kurumlarına yeni ders kitapları, diğer taraftan da yeni araştırma eserlerin hem sayıca hem de nitelik açısından arttığı yıllar bu döneme karşılık gelmektedir. Bu bağlamda hazırlanan kitaplar arasında tarih ve coğrafya eserleri de olup özellikle Fransızca olan Batılı kitaplardan çeviriler yaparak eser hazırlamaya olan ilgi artmıştır.

Bu şekilde coğrafya eserleri çevrilirken, Batı’daki coğrafya disiplininin ulaştığı seviye nerede ise, doğal olarak o andaki coğrafi bilgiler ülkemize aktarılmıştır. Haliyle tarihi coğrafya sahasındaki bilgiler de daha ziyade Batılı coğrafya kitaplarından çeviri yaparken ve bu yolla kitap ve özellikle sözlük hazırlarken öğrenildiği için; o dönemlerde bu şekilde hazırlanan ansiklopedik sözlükler ve ders kitaplarında tarihi coğrafyadan bahisler mevcuttur. Bu dönemde (XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında) ülkemizde hazırlanan birçok coğrafya ders kitabında, dönemin tabiri ile “*coğrafya-yı tarihi*”, yani tarihi coğrafya ismi bulunmaktadır. Hatta birçokunda tanımı yapılmış ve coğrafyanın önemli kollarından biri olduğu vurgulanmış ve gerekli bazı açıklamalar yapılmıştır. Ama bunlar dışında kalan “araştırma eserler”de aşağıda bahsedilen İ. Kalsoğlu ve Celal Nuri’nin kitapları hariç hiçbir araştırmada tarihi coğrafya yapılmadığı gibi, başka kitaplarda bu isim de kullanılmamıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Türkçe’de tarihi coğrafyadan ilk bahseden müellif, tarihçi ve coğrafyacı Yağlıkzade Ahmed Rifat’tır (ö. 1895). Ahmed Rifat, 1881 yılında basılan 7 ciltlik *Lügat-ı Tarihiye ve Coğrafiye* isimli ansiklopedik sözlüğü içerisinde tarihi coğrafyayı tanımlamıştır. Coğrafyayı dört kısma ayıran müellife göre, tarihi coğrafya son kısmı meydana getirmekte ve yerkürenin çeşitli kısımlarıyla, bunların çıkış kaynağı oldukları meşhur ve büyük olaylardan bahsetmektedir. Müellifin bu konudaki ifadesi aynen şöyledir: “Coğrafyanın dördüncü kısmı (Coğrafya-yı Tarihi) olup bu da küre-i arzın aksam-ı muhtelifesinin esamisiyle masdar oldukları vukuat-ı cesimeye ve meşhureden bahs eder ki, işbu kısımdan (Coğrafya-yı Kadim) ve (Coğrafya-yı Vüsta) ve (Coğrafya-yı Cedid) kısımları tevliid eder”.¹⁰

10 Ahmet Rifat, *Lügat-ı Tarihiye ve Coğrafiye III*, s. 38-39.

Ahmed Rifat'ın çağdaşı olan Şemseddin Sami(1850-1904) de, aynı şekilde Batılı kitaplardan çeviri yolu ile tarihi coğrafya tabirini alarak kullanmıştır. O da tarihi coğrafyayı o dönem imlasına uygun olarak “*coğrafya-yı tarihi*” şeklinde ifade etmektedir. Şemseddin Sami, 1889-1898 yılları arasında basımı tamamlanan meşhur eseri “*Kamusu'l-Âlam*”ın uzun ifade-i meram [önsöz] kısmında konuyla ilgili olarak aynen şu ifadeleri kullanır:

“Coğrafya ile tarih tevem [ikiz, benzer] hükmündedir. Birini öğrenmek isteyen âdemin diğeriyle dahi tevagguli [meşgul olma] zaruridir. Ne mahal cereyanı bilinmeyen bir vukuatı öğrenmekten bir şey hasıl olur, ne öğrenilen mahallin ahval ve vukuat-ı maziyesini merak etmemek mümkün olabilir. Binaenaleyh, coğrafya tarihe ve tarih coğrafyaya muhtaçtır. Hatta bu iki fennin birleştiği bir şubeleri vardır ki, o da “*coğrafya-yı tarihi*”dir. Bugün (Strabon'un) bundan 1900 sene evvel yazmış olduğu coğrafyasını okusak, ekser mahallerinde başka bir seyyarenin coğrafyasını okuyoruz zannedeceğiz. Haritalarına baktığımızda, bildiğimiz yerlerden bahs olunduğunu görürüz, lakin ne taksimat şimdiki taksimat, ne memleketlerin isimleri şimdiki isimler, ne şehir ve kasabalar şimdiki, ne içlerinde sakin olan akvam şimdiki kavimlerdir. Bugün bir büyük ticaret ve medeniyet merkezi olan bir cesim şehrin bulunduğu mahalli boş ve bugün ümrandan eseri olmayan bir mahalde cesim bir şehir görürüz. Bu tebdilat daimü'l-vukudur. Gözümüzün önünde vukuunu görüyoruz. Binaenaleyh coğrafya sabit bir fen değildir; on sene evvel yazılmış bir coğrafya bugün kısmen coğrafyayı tarihi hükmüne geçmiştir. Tarih zamandır, coğrafya mekândır, zaman ile mekânın birbirine münasebeti ise zahirdir. Zaman daima o zamandır; mekân dahi, ilmü'l-arza aid olan gayet batü'l-vuku [meydana gelişi yavaş] bazı tebdilatdan maada, yine o mekandır; lakin insanlarla insanların masnu-i olan şeyler değişir. Küre-i arzın üzerinde bulunan bulunmuş olan insanların ahvâl-i hazıra ve maziyesini öğrenmek için, ancak tarih ve coğrafya fenlerine müracaat edebiliriz. Bu ahvali zaman itibariyle tarihten, mekân itibariyle coğrafyadan, müştereken zaman ve mekân itibariyle dahi coğrafya-yı tarihidен öğreniriz”.¹¹

Tarih ile coğrafyayı ikize benzeten Ş. Sami, bu fenlerden birini öğrenmek isteyeninin diğeriyle de mecburen ilgilenmesi gerektiğini ve bu iki fennin birleştiği şubenin “tarihi coğrafya” olduğunu söylemektedir. O dönem için son derece doğru ve hatta ileri görüşlü olan bu düşünce, dünya üzerinde yaşayan insanların geçmişini ve bugününü öğrenmek için tarih ve coğrafya fenlerine müracaat etmeyi salık vermekte; bu ahvali zaman itibariyle tarihten, mekan itibariyle de coğrafyadan, müştereken de tarihi coğrafyadan öğrenildiğini ifade etmektedir. Bu derece isabetli ve açıklayıcı bilgiler verilmese de özellikle ders kitabı mahiyetindeki bazı eserlerde de konuya ait bazı bilgiler verilmiştir. Abdurrahman Şeref'in, 1303/1885-86 yılında basılan “*Coğrafya-yı Umumi*” adlı eseri ile Ali Cevad'ın,

11 Osman Gümüşçü, *Tarihi Coğrafya*, 2010, s. 208-209.

1897 yılında basılan “*Fezleke-i Fenn-i Coğrafya*” isimli kısa ve öz eserinde tarihi coğrafyaya ait ilginç bilgiler verilmektedir. Şu halde görüldüğü üzere, XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarında özellikle Batılı coğrafya eserleri çevirerek yayımlayan ya da Batılı araştırmalardan faydalanarak eser hazırlayan bütün coğrafya çalışmalarında tarihi coğrafya tabiri ile bu başlık altında bazı tanımlamalar ve izahatlar vardır. Fakat belki sadece çeviri yoluyla bu konu alındığından, belki de başka sebepler yüzünden, daha sonraki coğrafya eserlerinde tarihi coğrafyanın adı bile görünmez hale gelmiştir.

Bahsedilen dönemde tarihi coğrafya adının azalmasına rağmen tamamen ortadan kalkmadığını, ülkemizde basılan ve tarihi coğrafya adını taşıyan iki kitaptan görmek mümkündür. Üstelik bu kitaplar içerikleriyle, daha önceki çalışmalarda teorik bilgileri verilen tarihi coğrafyanın bir anlamda uygulaması niteliğindedir. Bu bağlamda bahsedilecek ilk kitap, İoannis Kalfoğlu tarafından Karamanlıca (Grek harfli Türkçe) olarak hazırlanan ve bu yüzden yakın zamanda yayımlanana kadar gözümüzden kaçmış olan “*Mikra Asia Kıtasının Tarihiye Coğrafyesi/ Küçük Asya Kıtasının Tarihi Coğrafyası* (1899)” isimli eserdir.¹² Günümüz harflerine çevrilerek 2013’te basılan bu kitap, Özge Özgür tarafından yayına hazırlanmış ve ilim âleminin istifadesine sunulmuştur. Bu kitabın müellifi Kalfoğlu, Türkiye’de yaşayan Ortodoks Hıristiyan Türkler’den (Karamanlı) olup 1923 yılında yapılan Türk-Yunan nüfus mübadelesi kapsamında Türkiye’den ayrılmıştır.¹³

Kalfoğlu, Batı ve Dünya tarihi ile coğrafyasının, Osmanlı tarihi ve coğrafyasından daha iyi bilindiğini belirterek, Anadolu’luların tarihini ve yaşadıkları coğrafyayı bilmediklerinden şikayetçi olarak, bu kitabı neden hazırladığını aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Bilen için, böyle bir vatanın (Anadolu/Küçük Asya) evladı olarak anılmak en büyük bahtiyarlıktır. Bilen için diyorum çünkü bazılarımız vatanımızın ne olduğunu bilmeyerek Anadolu’luyum demeye utanıyor! Bir dereceye kadar belki hakları vardır, ancak merak edip de Anadolu’nun eskiden ve şimdi ne olduğunu öğrenerek utanmadan cevap verseler, ayrıca şeref kazanırlar... Ancak bizde bir kabahat varsa, o da vatanımızın kıymetli memleketimizin tarihini bilmememiz, daha mühimi de öğrenmememizdir. Hocalarımız okullarda Anadolu’nun coğrafyasını anlatmazlar... Maksudumuz kuru kuruya Anadolu’nun coğrafyasını yazmak olmadığından, her kıtanın, her şehrin tarihini de ek ya da açıklama olarak ilave etmekteyiz. Bununla beraber Anadolu’nun sınırları ve denizleri, dağları, ırmakları, ormanları, ovaları, limanları, burunları, körfezleri, tepeleri, eski ve yeni şehirleri, nahiyeleri, köyleri, kısacası her şeyi, ziraat, idari durum, mezhepler, faydalı istatistikler, eski idari yapı, Romalılar zamanında idare şekli, Bizanslılar döneminde

12 İoannis Kalfoğlu, *Küçük Asya Kıtasının Tarihi Coğrafyası*, İstanbul: Albatros Yay., 2013.

13 O. Gümüşçü, *Temelleri Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*, 2014, s. 262.

bölgeler ve şimdiki vilayetler, mutasarrıflıklar ve kaymakamlıklar, nihayet her okuyanın memnun kalması için her türlü bilgi konulmuştur”.¹⁴

Üç kısımdan oluşan kitabın birinci kısmında, coğrafi sınırlar, dağlar, tepeler, ovalar, ırmaklar, göller, madensuları, kaplıcalar, hava, iklim, körfezler ve burunlar; idari bölünme adını taşıyan ikinci kısmında, ilk idari bölünme, Romalılar, Bizanslılar döneminde ve bugünkü idari bölünme verilirken, vilayetler adını taşıyan üçüncü kısımda ise tek tek bütün vilayetler ele alınmıştır. Tarihi coğrafya tanımaya da bir tanıtıcı bilgi vermeden ele alınan konulardan ve sarf edilen cümlelerden, Kalfoglu'nun bu eseri, yaşadığı vatanın bugünü ve geçmişini tanıtmak ve dolaşısıyla tarihin anlaşılmasına yardımcı olmak amacıyla yazdığı anlaşılmaktadır.

Celal Nuri [İleri] (1882-1936) tarafından 1918 yılında hazırlanan “*Coğrafya-yı Tarihi Mülk-i Rum (Rum topraklarının tarihi coğrafyası)*” isimli kitap, ülkemizde, Osmanlıca (Arap harfli Türkçe) hazırlanmış tarihi coğrafya adını taşıyan ilk çalışma niteliğindedir. Zaten kitabın müellifi önsözde; “*Şimdiye kadar bizde coğrafya-yı tarihiye dair bir eser intişar ettiğini bilmiyorum.*¹⁵ *Binaen aleyh öteden beriden iltikat edilmiş [devşirilmiş] bu notlarda tesadüf edilecek hatayattın mahzar-ı afv olacağını ümid ederim.*” diyerek durumun bilincinde olduğunu göstermekte ve yapılacak hatalar için af dilemektedir. Yine aynı eserin önsözünde tarihi coğrafya hakkında oldukça isabetli bir şekilde aynen şu ifade kullanılmıştır: “*Tarih, zaman içinde coğrafya; coğrafya ise, hal-i hazırda bir tarihtir. Coğrafya-yı tarihi de her ikisini cem eder*”. Müellif, tarihi coğrafyanın tarih disiplini için son derece gerekli olduğunu gösterircesine, bu kitabı ne amaçla yazdığını şöyle açıklamıştır: “*Bu perişan evrak Tarih-i Osmani'nin mukaddimesi tedvin edildiği vakit bir işe yarsa gayretimizin mükâfatını görmüş oluruz*”.¹⁶ Bu son ifadeden, Celal Nuri'nin tarihi coğrafyayı, XIX. yüzyılda geçerli olan “tarihin kavranmasının temeli olarak coğrafya”, düşüncesine uygun bir şekilde gördüğü açıktır. Tanımlamalardan ve yazdıklarından hareketle, tarihi coğrafyanın ne olduğu hakkında yeterince bilgi sahibi olduğu anlaşılan Celal Nuri, bu anlamda Kalfoglu'ndan daha ileri durumdadır.

Aslına bakılırsa ülkemiz ile ilgili, tarihi coğrafya adı kullanılarak hazırlanan ilk eser, birçok sahada olduğu gibi, bir yabancı tarafından neşredilmiştir. Bahsedilen eser, W. M. Ramsay'in (1851-1939) “*The Historical Geography of Asia Minor (1890)*”¹⁷ isimli çalışması olup hazırlandığı tarih itibarıyla İ. Kalfoglu ve Celal Nuri'den çok önce yayımlandığı görülmür. Şu halde ülkemiz için ilk olan W. M. Ramsay'in daha 1890'da yazdığı eser, ne yazık ki ancak uzun yıllar sonra dilimize çevrilebilmiştir.

14 İoannis Kalfoglu, *Küçük Asya Kıtasının Tarihi Coğrafyası*, 2013, s. 23-25.

15 Bu ifadelerden C. Nuri'nin 1899 yılında basılan İ. Kalfoglu'nun kitabından haberinin olmadığı açıktır. Fakat yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi, adı geçen kitap Grek harfleriyle basıldığı için muhtemelen C. Nuri'nin yardımsız okuması ve anlaması mümkün değildir.

16 O. Gümüşçü, *Temel Tarihi Coğrafya*, s. 263; Celal Nuri, *Coğrafya-yı Tarih-i Mülk-i Rum*, s. 3-4.

17 W. M. Ramsay, *Historical Geography of Asia Minor*.

1960’da Mihri Pektaş tarafından dilimize kazandırılan “*Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*” isimli eserde müellif, esas olarak yollar ve yol üstündeki şehirler üzerinde durmuştur. Asıl amacının; Anadolu’daki çeşitli dönemlerdeki yolların birer tarihçesini çizmek, tabiatın bunları nasıl açtığını göstermek, birtakım tarihi sebeplerle nispi ehemmiyetlerindeki değişikliklerin, halk kütlelerinin yayılıp yerleşmesi üzerine yaptıkları tesiri izah etmek, olduğunu ifade etmiştir.¹⁸

Gerçekten de, eser incelendiğinde, araştırmanın büyük kısmı geç Roma ve erken Bizans dönemindeki yollar ile bu yolların üzerinde veya yakınında bulunan yerleşme merkezlerinin lokalizasyonundan/tespitinden oluştuğu dikkati çekmektedir. Adı, yeri ve durumu belli olan yerleşme merkezlerinden bahisler yanında, eserde asıl önemli kısmı adı ve yeri kaybolmuş veya şüpheli/tartışmalı yerleşme merkezlerinin ele alındığı bahisler oluşturmaktadır. Müellifin ifadesi ile Anadolu’nun eski topografyasının nasıl incelenmesi gerektiğini ele alan bu eser, sikkeler başta olmak üzere, Bizans kilise kaynakları, ruhani meclis ruznameleri, piskoposluk listeleri, Peutinger tablosu, itinererler, Ptolemy, Hierocles, Acta Sanctorum (Azizlerin Hayatı) gibi birinci elden kaynaklar yanında kendisinden önce Anadolu’yu gezmiş ve araştırmış birçok bilim adamının eserlerine dayanılarak hazırlanmıştır.¹⁹ Bu kitabın İngilizce baskısı da ilgi görmüş ve özellikle tarih ve arkeolojik çalışmalarda kullanılmıştır. Fakat hem faydalananların tarihi coğrafya açısından konuya yaklaşmaması hem de çevirinin gecikmesi nedeniyle, 1960’dan evvel güçlü bir etkiden söz etmek mümkün görünmemektedir.

Ülkemizdeki tarihi coğrafya çalışmalarının incelemesi için kronolojik bir yol takip edilirse, bahsi geçen eserlerden sonra tarih atlaslarına bakılmasında büyük fayda vardır. Zira, tarih atlasları tarihi coğrafyanın konusudur ve geçmiş dönemlerdeki sosyal, iktisadi, siyasi, askeri ve diğer konuların mekansal organizasyon ve dağılımlarının gösterilmesi bakımından son derece önemli kaynaklardır. Nitekim Hoelscher’in belirttiği gibi, Amerika’da XX. yüzyıl başlarında çevresel determinizmin çürütülmesi ve tarihi coğrafyanın yetkinleşmesinde bir dönüm noktası karakterindeki, Charles Paullin’in “*Atlas of the Historical Geography of the United States*, (1932)” isimli çalışması, tarihi kartoğrafyanın sadece yararlı bir pedagojik araç olmadığını, aynı zamanda tarihi coğrafya için hayati anlamda analitik bir metot olduğunu da göstermiştir.²⁰

Bilindiği üzere coğrafya, tarihi olay ve süreçlere bir arka plan veya arkadaki fon olmaktan daha öte bir anlam taşımaktadır. Bu amaca hizmet eden tarih atlasları, mekanı, mekansal ilişkiler anlayışımızın yapısının doğurabileceği sonuçları ve bunların zaman içerisindeki değişimini anlamamızı temin ederler. Hepsinden önemlisi tarih atlasları, geçmişin temsili ve anlaşılmasının yollarını sağlarlar. Bu

18 O. Gümüşçü, “Köken ve Gelişim”, s. 68.

19 W. M. Ramsay, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, s. 64-108.

20 S. Hoelscher, “Historical Geography”, s. 211.

açıklamadan da anlaşılacağı gibi, tarih atlası aslında tarihi coğrafyanın konusu içindedir. Çünkü tarihi coğrafya, bugünkü coğrafya ilke ve yöntemlerine göre geçmiş bir zaman diliminde yapılan coğrafi araştırma olduğuna ve coğrafyanın konuları arasında da sosyal, ekonomik, siyasi bütün sahalar bulunduğuna göre, tarih atlası da doğal olarak tarihi coğrafyanın geçmişteki kendisidir. Nasıl coğrafya atlasını çağdaş coğrafyacı yapıyorsa, tarih atlasını da tarihi coğrafyacı yapmaktadır ve bunun da dünyada çok sayıda örneği bulunmaktadır.²¹

Tarihi coğrafyadaki diğer çalışmalar gibi Batıya göre Osmanlı döneminde çok geç başlayan tarih atlası hazırlama çalışmaları, cumhuriyete zengin bir miras bırakmamıştır. Dünya’da ilk tarih atlası XVI. yüzyılda ortaya çıkarken, takip eden dönemlerde bu alanda önemli gelişmeler yaşanmış ve hatta XIX. yüzyıl, “*tarih atlasları çağı*” adını almıştır. Türkiye’de ise, aynı dönemde tarih atlasları henüz ortaya dahi çıkmamış, ilk tarih atlası için XX. yüzyıl başlarını beklemek gerekmiştir. Hatta tarih atlaslarının ortaya çıkışı da tedrici bir gelişme ile olmuş; önce tarih atlaslarına hazırlık niteliğinde olan *haritalı-resimli tarih kitapları* hazırlanmış ve nihayet arkasından *tarih atlasları* yayınlanmıştır.²²

Tarih atlaslarının ortaya çıkışı ve gelişim süreci doğrudan coğrafya atlaslarının gelişimi ile ilişkilidir. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı’da basılı ilk coğrafya atlası 1801-1803 yılında hazırlandığına göre, tarih atlaslarının basılması için oldukça uzun bir süre geçmiştir. Hatta sadece coğrafya atlasından sonra değil, haritalı tarih kitaplarından sonra bile uzun bir zaman diliminde tarih atlasları ile ilgili çalışmaların yapılmadığı görülür. Gerçekten de, tarih atlaslarına hazırlık niteliğindeki ilk haritalı tarih kitaplarının basıldığı 1889 yılından, ilk tarih atlasının basıldığı 1910 yılına kadar 21 yıl geçmesi gerekmiştir. Bu süre ise, özellikle XIX. yüzyıl gibi birçok yenilik ve değişimin çok hızlı yaşandığı bir dönem için oldukça uzundur. Ama bundan daha ilginç olanı, ilk tarih (Mehmed Eşref [Albatı] 1910 ve 1913 ile Abdülkerim Nadir 1915) atlaslarının basılmasından sonra yeni bir tarih atlasının hazırlanması için de 1930’lu yılların beklenmesidir.²³

Bir Türk tarafından Türkiye’de hazırlanan ilk tarih atlası Mehmed Eşref’in 1910 yılında yayımladığı eserdir. Mehmed Eşref’in 1326/1910’da hazırladığı atlasın ilki *Muhtasar Tarih-i Umumi ve Osmani Atlası* adıyla ve toplam 98 haritadan meydana gelen bir atlasdır. Mehmed Eşref, bu eserin gördüğü teveccühten de güç alarak ilkinden üç yıl sonra 1329/1913’te çalışmasını genişleterek ve adındaki “muhtasar” ibaresini kaldırarak ikinci baskıyı yapmıştır. Yani, gördüğü ilgiden dolayı özgüveni artan müellif, *Tarih-i Umumi ve Osmani Atlası*’nda harita sayısını %65 oranında artırarak yaklaşık iki katına çıkarmıştır. Toplam 150 haritanın yer aldığı bu baskıda Avrupa ve Dünya tarihine ayırdığı harita sayısını sabit tutarak (32), Türk tarihi ile

21 O. Gümüşçü, *Türkiye Tarih Atlası Çalışmaları*, s. 272.

22 O. Gümüşçü, *Türkiye Tarih Atlası Çalışmaları*, s. 272-274.

23 O. Gümüşçü, *Türkiye Tarih Atlası Çalışmaları*, s. 275-286.

İlgili haritalara ilaveler yapmış ve bu konuya ait 106 tane harita çizmiştir. Böylece atlas, hem içerik olarak genişlemiş hem de Türk tarihine ayrılan sayfalar artmıştır. Abdülkerim Nadir, yine o dönemde tarih derslerindeki tarih atlasları eksikliğini görerek, muhtemelen Mehmed Eşref’in yaptığı atlasın önemini anlayarak ve hatta ondan esinlenerek bir atlas hazırlamıştır. 1331/1915 yılında basılan atlasına, *Mükemmel ve Mufassal Tarih-i Osmani Atlası* ismini vererek ülkemizde ilk defa Osmanlı tarihine münhasır milli bir tarih atlası hazırlamıştır.²⁴

Tarihi coğrafya araştırmalarında önemli bir yer tutan tarihi toponimi sahasına uygun çalışmalardan iki tanesi bu dönemde kalır. Bunlardan ilki, birçok sahada ilk ve önemli çalışmaların müellifi, M. F. Köprülü’dür. Onun 1925 yılında yayımladığı, “Oğuzların Etnolojisi Üzerine Tarihi Notlar”²⁵ bu sahada yapılan ilk araştırmadır. Arkasından H. Nihal-A. Naci tarafından 1928 yılında yayımlanan, “Anadolu’da Türklere Ait Yer Adları”²⁶ ise, yine doğrudan Türklerin bu topraklarda yerleşme tarihine ilişkin bir araştırmadır.

Osmanlı’nın tarih sahnesinden çekilip Cumhuriyet’in kurulmasından sonra, tarihi coğrafya adı ile araştırma yapan ilk isim yine bir yabancı G. Le Strange’dır. Türkiye’de harf devriminden hemen önce, 1926 yılında Türk Yurdu dergisinde basılan ve Guy Le Strange’dan çevrilen birbirinin devamı niteliğindeki iki makale, “Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası” ismini taşımaktadır.²⁷ Çeviren kişinin belirtilmediği bu makalelerde, Bizans Anadolu’suna yapılan Arap akınları dönemi ve arkasından Türk dönemi ele alınmıştır. Başka bir ifade ile genel hatlarıyla Anadolu’nun Türkleşme-İslâmlaşma süreci incelenmiş ve yeni yapılan çeviri kitaptan görüleceği üzere özetlenerek kısaltılmıştır.

Esasen bahsi geçen yazılar, Guy le Strange’in 1905 yılında hazırladığı ve *The Lands of Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia and Central Asia, from the Moslem Conquest to the Time of Timur* adıyla yayımladığı kitabından alınmıştır. Anadolu ile ilgili kısmı erken bir tarihte dilimize kazandırılan bu kitabın bütünüyle 2015 yılında Türkçe’ye çevrilmesi,²⁸ halen değerini koruduğunu göstermektedir. Müellifin amacı önsözünde belirttiği gibi, Ortadoğu’nun bir tarihi coğrafyasını hazırlamaktır: “Eğer İslâm tarihi ilgi çekici kılınacak ve hakikaten doğru biçimde anlaşılacaksa, Yakın Doğu’nun Ortaçağ tarihi coğrafyası baştanbaşa araştırılmalıdır. İlk teşebbüsü yapmış bulunuyorum, fakat daha derin nelerin gerektiğini ve

24 O. Gümüşçü, “Türkiye Tarih Atlası Çalışmaları”, s. 287.

25 M. F. Köprülü, “Oğuzların Etnolojisi Üzerine Tarihi Notlar”, *Türkiyat Mecmuası*, 1925, c. I, s. 185-211.

26 H. N. Atsız-A. Naci, “Anadolu’da Türklere Ait Yer Adları”, *Türkiyat Mecmuası*, 1928, c. II, s. 243-259.

27 Guy Le Strange, “Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası”, *Türk Yurdu*, XVIII/2, s. 82-88 ve XVIII/3, s. 122-128.

28 Guy Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, çev. A. Eskikurt-C. Tomar, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

mevcut çalışmadan daha iyisinin lüzumlu olduğunu da ilk fark edenim".²⁹ Bunu yapmak için de, İbn Hurdazbih'ten Katip Çelebi'nin *Cihannüma*'sına kadar 24 Müslüman coğrafyacının eserlerinden faydalanarak, 34 bölüm içerisinde İslâm dünyasının tamamı olmasa da büyük kısmının geçmişteki coğrafyası ele alınmıştır.

Bu dönem içerisinde, tarihi coğrafya ismiyle araştırma yapan son bahsedilecek kişi, Zeki Velidi Togan³⁰ (1890-1970)'dır. Yurtdışında aldığı eğitim ve bildiği yabancı diller sayesinde, batılı eserlere aşina olan Togan, bu haliyle ülkemizdeki tarihi coğrafyanın ilk dönemini temsil eden belki de son isimdir. O, her ne kadar Türkiye'yi değil, Türkiye dışındaki Türk illeri ve Azerbaycan tarihi coğrafyasını çalışmışsa da burada zikretmeden geçmek doğru değildir. Bu konudaki ilk eseri, *Türk İllerinin Tarihi Coğrafyasına Ait Derslere Methal* (1928) isimli kitabı olup arkasından, *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinde seri halde yayınlanan *Azerbaycan Tarihi Coğrafyası* (1932) isimli makaleleri gelmektedir. Yine Togan'ın *Tarihte Usül* (1950) isimli kitabında, Türk tarihinin kaynakları arasında tarihi coğrafyaya ait eserlerden Türk tarihiyle ilgili olanları başlığı açarak, burada 28 eserin adını zikretmesi de konumuz açısından anlamlıdır. Togan bu çalışmalarında amacının, "tarihi eserlerde geçen coğrafi isimlerin yerlerini mümkün olduğu kadar doğru tayine çalışmaktır" diyerek aslında sadece tarihi coğrafya araştırmalarının bir basamağı olan "lokalizasyon" yapacağını haber vermekte ve bu haliyle tıpkı Celal Nuri gibi, tarihin arkasındaki coğrafya tarzındaki görüşü temsil etmektedir.

2.Karmaşa ve Arayışlar Dönemi

Yukarıda görüldüğü üzere, XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarında özellikle Batılı coğrafya eserlerini çevirerek yayınlayan ya da Batılı eserlerden faydalanarak eser hazırlayan bütün coğrafya eserlerinde tarihi coğrafya tabiri ve bu başlık altında bazı izahatlar vardır. Hatta Celal Nuri, İ. Kalfaoğlu ve biraz geç tarihli olsa da Z. V. Togan'ın tarihi coğrafya araştırmaları, ülkemizdeki tarihi coğrafyanın dönemine göre iyi bir seviyede olduğunu bile göstermektedir. Fakat ne yazık ki takip eden yıllarda tarihi coğrafya araştırmaları derin bir sessizlik sürecine girmiş, ne bu isimde ne de bu içerikte eserler hazırlanmamıştır. Peki ne olmuştur da bu dönemde tarihi coğrafyanın adı bile ortadan kalkmıştır? Aslında sadece bu durumun bile ayrıca araştırmaya muhtaç önemli bir vaka olduğu belirtilmelidir. Üstelik bu hususta ülkemizde İstanbul Üniversitesi'nde coğrafya bölümünün 1915

29 Guy Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 9-10.

30 Aynı zamanda ünlü bir siyaset adamı da olan Ahmet Zeki Velidi Togan, Türkistan Milli Birliği'nin kurucusu ve ilk başkanıdır. 1925 yılında Türkiye'ye gelerek çalışmalarını buradan yürütmüş ve bir ara yurt dışına gitmek zorunda kalmasına rağmen 1939 yılında İstanbul Üniversitesi'nde Umumi Türk Tarihi kürsüsünü kurmuştur. Genel Türk tarihi, Türk illeri, Türk edebiyatı, İbn Fadlan seyahatnamesi ve daha birçok çalışması bulunan Togan, Türk illeri ile ilgili çalışmalarında buraların tarihi coğrafyaları üzerinde de durmuştur. Togan hakkında geniş bilgi için bkz. T. Baykara, "Ahmet Zeki Velidi Togan", *DİA*, c. 41, s. 209-210.

yılında kurularak coğrafya biliminin kurumsallaşmasına ve arkasından Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde ikinci coğrafya bölümünün açılmasına rağmen tarihi coğrafya sahasında pek bir hareketlenme olmadığı göz önüne alındığında durum daha net bir biçimde ortaya çıkacaktır. Gerçekten de ilgili literatür tarandığında Togan’dan sonraki uzun yıllarda tarihi coğrafyanın adı bile unutulmuş gibidir. Üstelik artık bu dönemde coğrafya bölümünün kurumsallaşmasından dolayı, coğrafyacılar ve coğrafyacı olmayanların yaptıkları tarihi coğrafya çalışmaları gibi ikili bir bakış açısına da ihtiyaç doğmuştur.

Tarihi coğrafya araştırmaları bakımından öncelikle bu dönemin kaos ve karmaşadan ibaret olduğunu kabul etmek gerekir. Uzun yılları kapsayan sessizlikten sonra, coğrafyacı olmayanların yaptıkları tarihi coğrafya isimli ve kapsamlı çalışmalar bu dönemi temsil eden önemli unsurlardan biridir. Yine bu dönemde, tarihi coğrafyanın pek bilinmediği ve hatta coğrafya tarihi ile karıştırılır vaziyette dersler verilip bazı çalışmaların yapıldığını görmek, bahsedilen karmaşayı kuvvetlendiren bir durumdur. Dönem sonuna doğru coğrafyacıların bu sahaya girdikleri ve artık arşivlerdeki birincil kaynaklara dayalı çalışmalar yaptıkları dikkati çeker. Dolayısıyla hem kaynaklar hem de metod ve diğer unsurlar bakımından, yapılan çalışmaların bu dönemin yeni arayışları temsil ettiği kabul edilebilir.

Bu dönemi kapsayan yıllar içerisinde batıda bilimde özellikle de sosyal bilimlerde yaşanan önemli gelişmelerin kısa da olsa verilmesinde fayda vardır. Zira böylece ülkemizde tarihi coğrafya çalışmalarındaki *karmaşanın* sebepleri daha iyi anlaşılacağı gibi, sonraki yıllarda neden geride kalındığı da kısmen izah edilmiş olacaktır. Bilindiği üzere dünyada II. Dünya Savaşı’ndan sonra, daha önceki yüzyıl boyunca yerli yerine oturtulmaya çalışılan sosyal bilimlerin yapısını derinden etkileyen üç önemli gelişme oldu. Bunlar neticesinde ise tüm sosyal bilimlerin yapısında, yöntem ve tekniklerinde ciddi değişimler olduğu gibi, disiplinler arasında işbirliği ve yakınlaşma hareketleri, yeni interdisipliner araştırma alanlarının ortaya çıkması gibi gelişmeler yaşandı. Bu bağlamda kayda değer önemli değişme ve gelişmelerin yaşandığı disiplinlerden biri tarih oldu. 1945 öncesinde tarih araştırmaları daha çok olaylarla bireylerin ve kurumların saikleri üzerinde yoğunlaşmış, uzun vadede etkili olan daha anonim süreçleri ve yapıları çözümlmek için gereken araçları geliştirmede aynı başarıyı gösterememişti. Bu gerekçeden tarih disiplininde yapılacak temel değişiklikler için, komşu sosyal bilimlerden yardım alınması savunuluyordu. Tarihe büyük çaplı sosyal değişimin nasıl olduğunu çalışan sosyal bilimciler yöneldi ki bunlar sonradan *tarihi sosyoloji* diye adlandırılacak olan çalışmaların farklı tiplerini ürettiler. Yine de tarih ile diğer sosyal bilimler arasında daha yakın bir işbirliği yönünde atılan bu adımlar, bir azınlığı ilgilendirmenin ötesine gidemedi. Diğer yandan, tarih-sosyoloji tartışmasına ek olarak, tarih ile diğer sosyal bilimlerden her biri arasında sürdürülen tartışmalar da vardı. İktisatta *yeni iktisat tarihi*, siyaset bilminde *yeni kurumsalcılık*, antropolojide *tarihi antropoloji*, coğrafyada *tarihi coğrafya*

okulları bu tartışmadan doğdu. Bütün bu alanlarda tarih ile belli bir sosyal bilim arasındaki yakınlaşma, kısmen belirli bir sosyal bilim geleneğinin sahip çıktığı veri tabanının genişlemesinden kaynaklanırken zaman zaman da temel metodolojik sorunların yeniden tartışmaya açılması biçiminde ortaya çıktı.³¹

Dünyada böyle gelişmeler ve değişimler yaşanırken, Türkiye’deki sosyal bilim mensuplarının tamamı değilse de çok büyük kısmı, tüm bu gelişmelerden habersiz araştırma yapma çabası içerisindeydiler. Üstelik ülkemizde sosyal bilimcilerin yan yana gelerek disiplinler arası çalışma yapma gayreti, birkaç kişinin “ferdi” çabaları ötesine geçememiş, hiç kurumsallaşamamıştır. Hatta coğrafya için bunu bir adım daha ileri götürerek, “bırakın başka disiplinleri, birkaç coğrafyacının bile bir araya gelerek ortak çalışma yapmak gayreti dahi olmamıştır” demek mümkündür. Bu husus yanına, diğer sorunları da eklediğimizde, Batı’da II. Dünya Savaşı’ndan sonra meydana gelen pek çok değişiklik ve gelişmelerin, coğrafya ve tarihi coğrafya bağlamında ülkemize uğramadığını söylemek haksızlık olmayacaktır.

Böylesine sıkıntılı koşullarda, tarihi coğrafya çalışmalarının durumunu tahmin etmek zor olmasa gerektir. Başka kelimelerle, ilk dönemi temsil eden birkaç çalışma, tarih atlasları ve Türkiye’nin yabancılar tarafından yapılan tarihi coğrafya araştırmalarını takiben, Cumhuriyet’in ilanından sonra girilen bu ikinci dönemin niteliklerine bakıldığında, bir iki istisna dışında uzun bir sessizlik dikkati çeker. Sessizliği bozarak ortaya çıkan çalışmalara bakıldığında ise ilk dönemdeki tarihi coğrafya bilgileri ve çalışmaları ile tamamen bağlantısız/ilgisiz oldukları dikkati çeker. Uzun sessizliğin arkasından yapılan bu dönemdeki bazı istisna çalışmaları, özellikle tarihi coğrafyadaki karmaşa ve kaosun habercileri gibidir. Cumhuriyet’in ilanını takiben başlayan ve bilimsel anlamda önemli atılımların gerçekleştirildiği bu dönemde, üniversitelerde bir tarihi coğrafya bölümünün kurulamaması, dolayısıyla bu sahadaki araştırmaların kurumsallaşamaması tarihi coğrafya ile ilgili sıkıntının önemli bir kaynağıdır.

Bu dönemdeki karmaşanın bir kısmı ise aslında yaptığı tarihi coğrafya kapsamına girse de, çalışmasına bu ismi vermeyenler yüzünden olmuş görünmektedir. Gerçekten de bu bağlamda, yani tarihi coğrafya ismini hiç kullanmadan bu sahada çalışanlar arasından ilk sayılabilecek isimler, Cumhuriyet döneminin tartışmasız ilk ve önemli coğrafyacılarından olan H. S. Selen (1892-1968) ve Mehmed Besim Darkot’tur (1903-1990). H. S. Selen’in konu ile ilgili ilk çalışması, 1923 yılında Viyana’da tamamladığı ve ne yazık ki inceleme imkânı bulamadığımız “*Tarihi Belgelere Göre Anadolu’da Türklük*” isimli doktora tezidir. Takiben yayınladığı makalelerde, tarihi eserlere dayanarak bir konu veya bir bölgeyi incelemiştir ki, bunlar arasında “Strabon’a Göre Eski Çağlarda Doğu Anadolu (1948)” makalesi en iyi örneklerdendir. Darkot’un Cumhuriyet’ten sonra yaptığı araştırmalardan bazıları, özellikle MEB. İslâm Ansiklopedisi’ne yazdığı şehir ve bölge maddeleri

31 Komisyon, *Gulbenkian Komisyonu: Sosyal Bilimleri Açın*, İstanbul, s. 37-50.

konumuz açısından önemlidir.³² O, bir coğrafyacı olarak, mekansal perspektifi ön planda tutmak kaydıyla araştırdığı yerlerin geçmişteki durumları hakkında bilgiler verirken bazı birincil tarihi kaynaklara da başvurmuştur ki, bu haliyle Darkot, haklı olarak tarihi coğrafya sahasında çalışma yapan ilk coğrafyacılar arasında sayılabilir. Takip eden yıllarda N. Tuңçdilek ve M. Tuncel tarafından yapılan bazı araştırmalar da yine tarihi coğrafya bakış açısına yakın çalışmalar sayılmalıdır. Benzer şekilde N. Tuçdilek’in bir iki makalesi ile *Türkiye’de Yerleşmenin Evrimi* isimli kitabı ve M. Tuncel’in bazı makaleleri ile Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi’ne yazdığı bazı maddeleri de bu bağlamda zikredilmelidir.

Aslında coğrafyacı olmayan, fakat araştırmalarına tarihi coğrafya adını veren bazı bilim adamlarını da burada mutlaka belirtmek gerekmektedir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında ise yukarıda sayılan sebepler yanında özellikle, Ramsay tarafından yapılan -ve sonrakilerle aynı amaçlar için- erken bir tarihte çevirisi yapılan *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası* isimli eserin etkisi bulunmaktadır. Gerçekten de Ramsay’ın ilgi alanı gereği Roma-Bizans dönemi ve Klasik dönem üzerinde durması; sonrakilerin, bu eserden büyük oranda etkilenecek, tarihi coğrafyanın Klasik dönem ile ilgili olduğu düşüncesine kapılmalarına yol açmıştır. Mesela bu açıdan B. İplikçioğlu’nun *Eski Batı Tarihi* (1997) isimli kitabı hakkında söylediği şu ifadeler oldukça ilginçtir: “Kitap, Eskiçağ tarihi araştırmacı ve öğrencilerinin yanı sıra, tarihi coğrafyacı, klasik filolog, klasik arkeolog, epigrafist, nümizmat gibi Eskiçağ bilimcilerinin ve öğrencilerinin yararlanabilecekleri bölümler de içermektedir.” Bu ifadelerden, 1997 yılında basılan bir çalışmada bile İplikçioğlu’nun tarihi coğrafyayı, sadece Eski Çağ’ı araştıran bir bilim gibi kabul ettiği anlaşılmaktadır.

1932 yılını takip eden süreçte girilen karmaşa ve arayışlar döneminde bu sahadaki çalışmaların yetersiz ve sorunlu olduğu hususu, Türkiye’nin önemli coğrafyacılarından olan bir meslektaşımız tarafından da açıkça belirtilmektedir. Gerçekten de burada, tarihi coğrafyanın Türkiye’deki durumu için H. S. Selen’in (1948) yaptığı bir tespiti vermek yerinde ve faydalı olacaktır: “Türkiye gibi uzun tarihi olan ülkelerin geçmişteki durumu ayrıca tetkike değer fakat topraklarımızın tarihi coğrafyası henüz esaslı bir şekilde incelenmediği gibi, yazılan kısımlar da çok kere siyasi emellerin tesiri altında kalmıştır. Bütün gelip geçen kavimleri ve hükümetleri bugün yaşayan bir kısım insanların cediti saymak yalnız bazı cihazları mübalağa ile gösterip diğerlerini ya hiç zikretmemek yahut da ehemmiyetsizce

32 Besim Darkot, *MEB İslâm Ansiklopedisi’ne çoğunluğu ilk defa, bir kısmı da ikmal olmak üzere toplam 190 madde yazmıştır. Onun yazdığı maddeler arasında; Akdeniz, Anadolu, Ankara, Antalya, Arabistan, Balat, Birgi, Diyarbakir, Fırat, Gavur Dağları, Harput, İslâm, İstanbul, İzmir, Kıbrıs, Konya, Külek, Manisa, Mısır, Rodos gibi önemli deniz, dağ, Türkiye içinden ve dışından şehir, ada gibi kavramlar bulunmaktadır. Darkot bu makalelerinde, çoğunlukla ikinci el kaynaklardan faydalanarak mümkün olduğu kadar geçmişi yeniden inşa etmeye çalışmış, tarihi coğrafya için iyi bir başlangıç/giriş yapmıştır* denilebilir.

kaydedip geçmek son zamanın en ağır başlı yazılarında bile dikkati çeken hususlardandır.”³³

Bu dönem içerisinde kalan tarihi coğrafya çalışmaları arasında Cumhuriyet’in ilanından sonra hazırlanan tarih atlasları 1931’de basılan *Türk Tarihinin Ana Hatları Atlası*, 1941 tarihli *Türk Tarih Tezi Atlası* ile basımından sonra uzun süre kullanılan Faik Reşit Unat’ın bastığı *Tarih Atlası* (1951) ve H. Dağtekin tarafından hazırlanan (1980) tarih atlası gibi çalışmalar da burada mutlaka belirtilmelidir. Bunlar içerisinde en fazla etkili olan F. R. Unat tarafından hazırlanan atlasır. Aslında önsözünde belirtildiği üzere bu atlas ortaokul seviyesine göre hazırlanmış olmasına rağmen, sonra hazırlanan atlasların da ondan çok üstün olmamalarından dolayı bahsedilen atlasın 1951 yılındaki ilk baskısını takiben 1955, 1960, 1964, 1976, 1980, 1983, 1991, 1993 yıllarında ve sonrasında defalarca basılması ve hala kullanılması düşündürücüdür. Başka bir ifade ile bugün bile hala akademik ihtiyaçlara cevap veren bir tarih atlasının bulunmayışı Türkiye’de bu konuda ne kadar eksik olduğunu göstermektedir.³⁴

Hazırladığı çalışmanın önsözünde F. R. Unat, öğretim sürecinde atlasların önemine vurgu yaparak arkasından ülkemizde yeni harflerle basılmış atlasların yokluğundan (!) bahsederek bir boşluk olduğunu ve hazırladığı kitap ile küçük de olsa bir boşluk dolduracağını aşağıdaki şekilde ifade etmiştir: “Tarih öğretiminin yardımcı vasıtaları arasında, iyi tertip edilmiş, didaktik vasıfları tamam haritaların, konuyu kavratmakta ve onu ana çizgileriyle hafızaya gereği gibi yerleştirmekteki rolü malumdur. Hele bu yolda hazırlanmış haritaları, sistemli şekilde bir araya toplayan ve her zaman el altında bulundurulması mümkün olan bir atlasın, fayda ve lüzumunda ise tereddüt gösterilmez. İşte tarih öğretimimizde kendini kuvvetle hissettiren bu ihtiyacı kısmen olsun gidermek isteğiyle, tarih atlasını hazırlamış bulunuyorum. Memleketimizde Türk harfleriyle basılmış ilk tarih atlası olan bu küçük eserin, daha iyileri ortaya çıkıncaya kadar, kendi sahasında bir boşluk dolduracağını ummaktayım.”³⁵

Aslına bakılırsa, böyle bir takdime rağmen bu atlas, Wilhelm Schier’in *Atlas zur Allgemeinen und Österreichischen Geschichte* (1935) isimli atlasından -intihal seviyesine varacak kadar- çok geniş oranlarda faydalanılarak hazırlanmış bir eserdir. Atlasın boyutundan içindeki haritalara, sayfa mizanpajından/düzeninden harita başlık ve renklerine, hatta lejant kısmına kadar tamamen aynı olan bu çalışma, sadece Schier’in Avusturya için hazırladığı ayrıntılı haritaların çıkarılarak Türk tarihine ilişkin haritaların konulmasıyla ondan ayrılmaktadır. Ama önsözde bu faydalanmaya dair bir ifade olmadığı ve atlasın kaynakçası da bulunmadığından

33 H. S. Selen, *Strabon’a Göre Eski Çağlarda Doğu Anadolu*, 1948, s. 237; O. Gümüşçü, *Köken ve Gelişim*, 2013, s. 76-77.

34 O. Gümüşçü, “Türkiye Tarih Atlası Çalışmaları”, 2012, s. 274.

35 F. R. Unat, *Tarih Atlası*, Önsöz, İstanbul: Kanaat Yayınları, 1951.

bu durumu görmek için ilki 1935 yılında hazırlanan ve daha sonra yeni baskılar yapan Schier atlasına şöyle bir göz atmak yeterlidir.³⁶

Bu çalışma dışında ele alınan dönemde başka tarih atlaslarını da görebilmekteyiz. Afif Erzen-Ugo Dettore'nin hazırladığı *Tarih Atlası* (1970), *Tübinger Atlas der Vorderen Orients-TAVO* (1977-1993) ve Andreas Birken *Die Provinzen des Osmanischen Reiches* (1976), Hüseyin Dağtekin'in hazırladığı *Tarih Atlası* (1980) bunlar arasında en önemlileridir. Özellikle Tübinger atlası ve Dağtekin burada incelemeyi hak etmektedir.

Tübingen Üniversitesi tarafından planlanan ve sonuçlandırılan bir çalışma ile *Tübinger Atlas der Vorderen Orients/TAVO* adı verilen disiplinlerarası bir Ortadoğu atlası hazırlanmıştır. Tübingen Üniversitesi'nce 1968 yılında hazırlıklarına başlanan bu atlas, sadece Türkiye'yi ele alan bir atlas olmamakla beraber, Türkiye için hazırlanan ayrıntılı haritaları ile dikkate değer bir tarih ve coğrafya atlasıdır. Uzun hazırlıklardan sonra 1977 yılında I. Lieferung/dosyası basılan atlasın yıllar süren yapım ve basım çalışması 26. dosya ile 1993 yılında tamamlanmıştır. 1968-1993 yılları arasında gerçekleştirilen ve o dönemin parası ile 45 milyon Mark'ı aşan bütçesiyle coğrafya, botanik, tarih öncesi, arkeoloji gibi toplam 15 bilim dalına mensup 100'den fazla bilim adamının katılımıyla tamamlanan *Tübingen Ortadoğu Atlası*, Almanya'nın Ortadoğu'ya verdiği önemin de göstergesidir. Coğrafya ve tarih olmak üzere iki ana bölümden oluşan atlas içerisinde genel, bölgesel ve yerel ölçekte toplam 346 harita bulunmaktadır. Coğrafya konularına ayrılan 102 harita olup bunu jeoloji, botanik, zooloji, etnoloji, tarih öncesi, bölgesel ilkçağ, İslâmî bilimler, Ortaçağ ve Yeniçağlara ait 204 harita izler. Bu atlasın harita taslakları üzerindeki çalışmalar, birçok bilginin haritalara yansıtılamayacağını da göstermiştir. Bu yüzden toplanan belge ve bilgilerin ayrıca bir monografi serisinde yayımlanmasına başlanarak toplamda 110 kitap basılmıştır.

Tarih ve coğrafya konularının bir arada gösterilmesi bakımından oldukça önemli olan bu atlas, ne yazık ki, haritaların büyük boyutlu (55x75cm) olması, dosyalar halinde basılması, dolayısıyla işlevsel bulunmayışı ve çok pahalı olması nedeniyle ülkemizde, öğrencilerin ve genel okuyucunun kolay ulaşabileceği bir kaynak değildir. Toplamda 346 harita içeren bu çalışmada tamamen Türkiye topraklarını gösteren ve konu gereği daha geniş bir sahanın içinde Türkiye'nin de bulunduğu harita sayısı 100 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla bütün Ortadoğu'yu kapsayan bu atlas içerisinde Türkiye'nin önemi yaklaşık 1/3 oranındadır. 1993 yılında tamamlanan bu çalışmanın üzerinden nispeten uzun bir süre geçmesine rağmen, daha iyisi yapılmadığından halen Ortadoğu için hazırlanan en iyi atlas durumundadır.³⁷

36 O. Gümüşçü, "Türkiye Tarih Atlası Çalışmaları", 2012, s. 291-294.

37 O. Gümüşçü, "Türkiye Tarih Atlası Çalışmaları", 2012, s. 297-300.

Aynı zamanda Türk coğrafyası ile de ilgilenen bir Türkolog olan F. Taeschner, 1956 yılında V. Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu "Türkiye'nin Bir Tarihi Haritası Planı" isimli bildiride *Historischer Atlas der Türkei* adıyla bir Türkiye Tarih Atlası hazırlamak istediğini belirtmiş ve bu iş için de Kurt Bittel, Ernst Kirsten, F. Jozef Dölger ve Herbert Louis (sunulan bildiride H. Dağtekin adı belirtilmemiş olup muhtemelen Dağtekin kadroya sonradan davet edilmiştir) ile Türkiye'den de H. Dağtekin'den oluşan bir ekip kurmuştur. Fakat sonraki yıllarda yabancıların hepsi de çeşitli nedenlerle çalışmalarını sürdüremeyip işi yarım bırakmışlardır. Sadece H. Dağtekin üzerine düşen görevi yaparak yaklaşık Türklerin Anadolu'ya gelişinden o güne kadar olan süreyi ele alan 21 adet haritayı çizmiştir. H. Dağtekin, 1958-1961 arasında yapılan bu çalışmalarda 1045 ile 1957 yılları arasındaki dönemi kapsayan 1/2.000.000 ölçekli 21 adet harita hazırlamıştır. Kendi yaptığı çalışmalar için Dağtekin şöyle demektedir: "*Birçok çocuksu uğraşlar içinde geçen on yıllık (1928-1938) bir hazırlık devresinden sonra, 1938-1976 yılları (38 yıl), büyük kısmı yayımlanmış bulunan 400'den fazla tarih haritası çizmek suretiyle tarih haritacılığımıza katkıda bulunmuştur*". Burada hazırlanış süreçleri anlatılan haritalar, daha sonra Dağtekin'in bastıracağı tarih atlasının birer parçası olmuşlardır.³⁸

Nitekim H. Dağtekin milli duygular, milli tarihimize ait bir eser hazırlamak ve Atatürk'ün isteği ve ona duyduğu sevgi nedeniyle yaptığı tarihi haritacılık üzerindeki çalışmalarını 1980 yılında ilk baskısını yaptığı bir tarih atlası ile tamamlamıştır. Atlasın ilk (1980) baskısında 64, ikinci baskısında (1981) da 66 harita yer almasına karşın harita sayısı (Dağtekin 1999 yılında vefat etmesine rağmen) 2006 yılı baskısında 75'e ulaşmıştır. Bir yandan harita sayısı artarken, bir yandan da yeni kaynakların yardımıyla, ikinci baskıda 3, bu baskıda 2 harita olmak üzere, 5 harita yeniden hazırlanarak geliştirilmiş ve genişletilmiştir. Ayrıca ikinci baskıda 2 harita arttığı halde, bu baskıda 3 harita ile şehir ve 5 muharebe planı daha ilave edilmiştir. Böylece ilk baskıda hiçbir yerde yayınlanmamış milli tarihimizle ilgili 24 harita, bu baskıda 25'e çıkmıştır. Tarihimizle doğrudan ve dolaylı olarak düzenlenen haritaların sayısı ilk baskıda 51, ikinci baskıda 53 iken bu baskıda 75'e yükselmiştir. Bu arada diğer haritalar, uzun araştırmalar sonucu düzeltilerek büyük değişikliklerle yeniden çizilmiştir. Bu atlas Türkiye'de daha önce hazırlanan atlaslardan -kaynakça verilmese de- müellifin farklı kaynakları kullandığı hem haritaların zaman ve konularından hem de atlastaki harita kanevalarının (temel harita) çeşitliliği nedeniyle ayrılmaktadır.³⁹

Ülkemizde hazırlanan tarih atlaslarına genel olarak bakıldığında, tamamının -coğrafyaya ilgi duysalar da- coğrafyacı olmayan müellifler tarafından hazırlandığı hemen görülebilir. Dolayısıyla coğrafya metodolojisini iyi bilmedikleri söylenebilir ki esasen hazırladıkları haritalarda bunu görebilmek mümkündür. Ayrıca bu

38 O. Gümüşçü, "Türkiye Tarih Atlası Çalışmaları", 2012, s. 303.

39 O. Gümüşçü, "Türkiye Tarih Atlası Çalışmaları", 2012, s. 302-303.

atlasların tamamı -daha önce sahanın temel sorunları çözülemediğinden- askeri/siyasi konulara ait haritalara ağırlık vermiş, ne yazık ki sosyal ve ekonomik konulara gerektiğince yer verilmemiştir. Sonuç olarak günümüzde bile bilim ve teknolojideki değişme ve gelişmelere rağmen hâlâ yeni tarihli, detaylı ve her konuya ait haritaları içeren bir tarih atlasımız basılamamıştır.

Tarih atlaslarını takiben Alman coğrafyacı W. D. Hütteroth tarafından 1968 yılında yayımlanan *Landliche Siedlungen im Südlichen Inneranatolien in den Letzten Vierhundert Jahren*⁴⁰ isimli Konya ve yakın çevresini araştıran eser, tarihi coğrafya adını taşımasa da Türkiye için bir coğrafyacı tarafından Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak hazırlanmış ilk tarihi coğrafya eseri durumundadır. Özellikle takip eden dönemde tarihçiler arasında neredeyse moda haline gelen tahrir defteri çalışmaları açısından bu çalışma ilk niteliğindedir. Bütün bu şartlar çerçevesinde aslına bakılırsa, bu eser ülkemizde tarihi coğrafya için yeni bir başlangıç olabilecekken ne yazık ki böyle bir etki yapmamıştır. Benzer bir sıkıntıyı Hütteroth'un K. Abdulfattah ile yaptığı *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in Late 16th Century* (1977)⁴¹ isimli çalışmasında da görmek mümkündür. Bu eser aynı dönemi çalışan Osmanlı tarihçileri tarafından sıkça kullanılsa da ülkemiz toprakları ile ilgili olmadığından ne yazık ki coğrafyacıların dikkatini çekmemiştir. Osmanlı çalışanlar ise sadece kendi açılarından baktığından sonuç olarak tarihi coğrafya araştırmalarında etkili olmamıştır. Esasen aynı husus, biraz daha zayıf olmakla birlikte R. Stewig için de geçerlidir. Zira R. Stewig'in 1970 yılında Türkçe'ye çevrilen *Batı Anadolu Bölgesinde Kültür Gelişmesinin Ana Hatları* adlı eseri de yine tarihi coğrafya adını kullanmasa da konuyla ilgili ilk çalışmalardan biri durumundadır.

Bunlar içerisinde özellikle Hütteroth'un *Landliche Siedlungen im Südlichen Inneranatolien in den Letzten Vierhundert Jahren* (1968) isimli çalışması üzerinde durulmalıdır. Çünkü bahsi geçen çalışma Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak hazırlanmış ilk araştırma, haliyle batılı anlamda ve seviyede bir tarihi coğrafya çalışması olmasına rağmen, ne yazık ki ülkemizde beklenen etkiyi yapamamıştır. Çalışmanın isminde tarihi coğrafya kullanılmaması, Almanca yayımlanması ve hâlâ Türkçe'ye çevrilmemesi gibi hususlar bu açıdan etkili olmuşsa da belki de en önemli sebep, o yıllarda ülkemiz coğrafyacılarının ilgi ve yeterlilik açısından henüz hazır bulunmamalarıdır.

Burada bahsedilmesi gereken diğer bir çalışma, D. E. Pitcher tarafından 1950 yılında hazırlanan fakat onun ölümü nedeniyle 1967 yılında eşinin yazdığı bir

40 W. D. Hütteroth, *Landliche Siedlungen im Südlichen Inneranatolien in den Letzten Vierhundert Jahren*, Göttingen: Im Selbstverlag desgeographischen Instituts der Universität Göttingen, 1968.

41 W. D. Hütteroth- K. Abdulfattah, *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in Late 16th Century*, Erlangen: Erlangen Geographische Arbeiten, 1971.

teşekkür yazısı ile ancak 1972 yılında basılan eserin tam adı *An Historical Geography of the Ottoman Empire From Earliest Times to the end of the Sixteenth Century*'dir. Tıpkı basılması gibi yıllar sonra dilimize çevrilerek 1999 yılında *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası* adı ile yayımlanan ve verdiği izahat bilgilerinden çok haritaları ile ön plana çıkan bu eser daha önce tarafımızca hazırlanan çalışmalarda değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın adına atlas denilmemişse de içerik olarak bir atlasır ve üstelik Osmanlı tarihine hasredildiği için bu anlamda Cumhuriyet döneminde hazırlanmış ilk Osmanlı tarih atlası durumundadır.⁴²

Pitcher, yazdığı önsözde kitabı için şu bilgiyi vermektedir: “Bu çalışmanın metin kısmını, Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişinin, tarihsel coğrafya açısından bir dökümü oluşturmaktadır. Belki çok az yeni düşünce ya da kuram bu kısımda yer almaktadır. Ancak buradaki asıl amaç, pek çok kaynaktan taranmak suretiyle toplanan ve Osmanlı genişleme sürecini olabildiğince tutarlı anlatmak üzere düzenlenen olayların ele alınmasıyla sınırlıdır. Çalışmanın bütününde, siyasi coğrafya üzerinde durulmaktadır. Etnografya, din, ticaret ve iktisadi coğrafya da aynı ağırlıkta ele alınmış olsaydı kitabın boyutları ya üç katına çıkardı ya da bu çalışma, özet anlatımlar silsilesi halinde sonuçlanırdı.”⁴³

Bu açıklamalardan müellifin sadece siyasi açıdan konuya yaklaşarak, bir anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak/mekansal genişlemesi hakkında bir *tarih atlası* yaptığı anlaşılabilir. Konu yine müelliften takip edilirse “Kitapta yer alan haritalar, metnin tersine özgündürler. İkisi dışında bütün haritalar, eldeki bilgiler doğrultusunda yeni çizilmiş olup hazır bir kaynaktan alınmamışlardır. Söz konusu olan iki haritayla ilgili bilgiler ise açıklamalar kısmında verilmektedir. Osmanlı tarihçileri bugüne kadar haritaların sağladıkları kolaylıkları pek dikkate almadılar. Elinizdeki çalışma, ağırlıklı biçimde bu boşluğu doldurmaya ve tarihsel atlaslarda sıkça karşılaşılan yanlışları gidermeye yönelik olarak tasarlanmıştır.”⁴⁴

Cumhuriyetin ellinci yıldönümü için yazılan ve Türk coğrafya biliminin bir muhasebesinin yapıldığı çalışmasında, S. Erinç'in ifadeleri konumuz bağlamında son derece anlamlıdır. Zira Erinç'in yazdığı ve Türk coğrafya çalışmalarını tahlil ettiği kitabında yapılan tespitler Selen'in 1948 yılındaki ifadeleri ile neredeyse aynıdır. Erinç, Türk coğrafyasının adeta yoktan başlayarak Cumhuriyet döneminde inanılmayacak derecede büyük gelişme gösterdiğini belirttikten sonra bu gelişmenin coğrafya biliminin bütün ihtisas dallarında aynı ölçüde olmadığını vurgulamaktadır. Yine Erinç'e göre, “Türkiye'de en fazla ilerleyen ihtisas dalları fiziki coğrafya, özellikle jeomorfoloji ve klimatoloji olurken, beşeri ve iktisadi coğrafya geride kalmıştır. Fakat hala beşeri ve iktisadi coğrafyanın bazı sahalarında,

42 O. Gümüüşcü, “Türkiye Tarih Atlası Çalışmaları”, s. 295.

43 D. E. Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, İstanbul: YKY, 1999.

44 O. Gümüüşcü, “Tarihi Coğrafya ve ‘An Historical Geography of the Ottoman Empire’ (D. E. Pitcher) Üzerine”, 2000, s. 89-90.

özellikle *tarihi coğrafya* konusunda çok geri kaldığımızı, coğrafyanın esas mevzuu ve kalesi olan mevzii coğrafyanın da bazı analitik coğrafya dallarındaki süratli gelişmeye ayak uyduramadığını kaydetmek gerekir”⁴⁵ diyerek 1973’e kadar tarihi coğrafya sahasında çok geri kaldığımıza ayrıca vurgu yapmaktadır.

Yine bu çalışmasında Erinç’in, yerleşmeler konusunda yer verdiği ifadeler dikkat çekicidir: “Şimdiye kadar yapılan çalışmalar henüz Türkiye iskan coğrafyası hakkında ayrıntılı bir tablo ortaya koymaya yetecek sayıda değildir. Ayrıca yapılan bu etütlerin hemen hepsinde araştırmaların esas hedefini bugünkü durumun belirtilmesi meydana getirmektedir. Oysa bu gibi beşeri etütlerde tarihsel evrime büyük bir yer ayrılması ve meselelerin aynı zamanda tarihi coğrafya metodlarına göre ve tarihi coğrafya perspektifi içinde incelenmesi gerekir. Esasen bir ihtisas dalı olarak tarihi coğrafyanın büyük ölçüde ihmal edilmiş olması, en az 6-7 bin yıldan beri meskun olan Türkiye’de yerleşme ve topraktan faydalanma ile ilgili birçok problemlerin karanlıkta kalmasına veya etütlerin yüzeyselliğine sebep olarak bir an önce giderilmesi gereken çok büyük bir eksiklik teşkil etmektedir. Nitekim bugünkü Türkiye iskan coğrafyasının tarihi coğrafya açısından incelendiği ve bu bakımdan bütün Türkiye’yi kapsayan ayrıntılı bir etüt mevcut değildir.”⁴⁶

Yine başka bir coğrafyacımız, A. N. Sözer, Türkiye’nin yerleşme geçmişinin son derece eski olması nedeniyle kırsal yerleşme coğrafyasının problemlerinin çözümünü, yerinde yapılacak saha araştırmalarının yanında, bunların -tıpkı Erinç’in de belirttiği gibi- *tarihi coğrafya* çalışmalarıyla da desteklenmesi gerektiğini savunmakta ve konu hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: “Maalesef bugün Türkiye yerleşim coğrafyasının tarihsel coğrafya açısından incelendiği ayrıntılı çalışmalar olmadığı gibi, kırsal yerleşim biçimleri ve bunların en iyi en doğru ölçütlerle tanımlanması ve belirli tiplerin ayırt edilerek sınıflandırılması da yapılamamıştır. Kent yerleşmeleri bir kenara bırakıldığında, Türkiye’nin kırsal yerleşim coğrafyasına ilişkin terminolojik sorunların başında kırsal yerleşim veya köy-altı yerleşim biçimlerinin tanımlanması ve istisnaları ile birlikte kapsamlarının belirlenmesi gelmektedir. Kırsal yerleşim coğrafyamızın en önemli iskan birimlerini oluşturan ve kışla, kışlak, güzle, güzlek, yayla, yaylak, ağıl, dam, kom, oba, canık, divan, mahalle, mezraa, vb. münferit yerleşme ile köy arasında yer alan bu ara biçimlerin tanım ve kapsamları bugüne kadar tam olarak ortaya konulamamıştır.”⁴⁷

Bu arada, yerleşmeler açısından mimarlık tarihi sahasındaki bir isim, F. Bölen tarafından hazırlanan *Anadolu’da yerleşme sisteminin evrim analizi ve çağdaş mekan düzenleme politikalarına etkilerinin incelenmesinde bir yöntem denemesi*

45 S. Erinç, *Elli Yılda Coğrafya*, 1973, s. 60.

46 S. Erinç, *Elli Yılda Coğrafya*, s. 158.

47 A. N. Sözer, “Türkiye’nin Kırsal Yerleşim Coğrafyasına İlişkin Terminolojik Sorunlar ve Tipolojik Yaklaşımlar”, *Ege Coğrafya Dergisi*, sy. 1, İzmir, 1983, s. 3.

(1978)⁴⁸ isimli kitabı da zikretmekte fayda vardır. Zira tarihi coğrafyacı olmasa da, genel bakış açısı tarihi coğrafya sayılabilecek bu araştırmada F. Bölen, Anadolu yerleşme sisteminin evrimini açıklamayı denemiştir. Buna göre siyasi güç başta olmak üzere, yoğun yerleşme aksları/alanları, düğüm noktaları, merkez düğüm noktaları, bağlantılar gibi kriterler bağlamında ülke çapındaki yerleşmelerin evrimi on üç ayrı döneme ayrılarak, yedi siyasi birlik ile bunlar arasında kalan çoğul siyasal birlikler başlığında incelenmiştir.

Dünyada tarihi coğrafyanın büyük isimlerinden olan H. C. Darby'nin *British Geography, 1918-1945* isimli kitap için 1987 yılında hazırladığı "On the writing of Historical Geography, 1918-1945"⁴⁹ isimli kitap bölümünde "Historical geography by non-geographer" başlığını kullanmış olmasına rağmen, ülkemiz için böyle bir gruplandırma gereksiz görülmüştür. Zira her dönemde ülkemizde tarihi coğrafya sahasında yapılan çalışmalarının büyük bir çoğunluğu, coğrafyacı olmayanların yaptıkları tarihi coğrafya çalışmalarından meydana gelmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere, bu dönemde yaptığı çalışmaya tarihi coğrafya ismini kullanmayan coğrafyacılar olduğu gibi, özellikle arkeologlar ve tarihçiler arasında bir çekince gösterilmeden yaygın bir şekilde bu isim kullanılmıştır. Mekansal perspektifi dikkate almadan, hatta çalışmalarında hiçbir harita kullanmadan yürütülen bu çalışmalar, coğrafyacıların yaptıklarından farklı olsa da, tarihi coğrafya kapsamına ve bakış açısına yakın olduklarından, burada ele alınma ihtiyacı doğmuştur.

Bu dönemin ilk yıllarında, uzun sayılabilecek bir süre içerisinde bu bağlamda hazırlanan çalışmalara rastlanmaması, tarihi coğrafyanın unutulduğu anlamına gelmemelidir. Bu gerçek biraz da, aynı dönemde tüm coğrafya çalışmalarındaki nicelik ve nitelik kayıpları ile ilgilidir.⁵⁰ Tarihi coğrafya için kayıp yıllar diyebileceğimiz bu dönemde dikkati çeken en önemli eser, bir tarihçi olan Ramazan Şeşen tarafından hazırlanmıştır. *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri* (1985) isimli eser, adında tarihi coğrafya olmasa da, içerik olarak tarihi coğrafyadır. İslâm'ın klasik döneminde eser vermiş coğrafyacıları kaynak olarak kullanan bu kitapta, X-XII. yüzyıllarda Türkler ve Türk ülkelerinin coğrafyası ele alınmıştır.

Y. Z. Yörükân'ın (1887-1954) hazırladığı ama yıllar sonra 2004 yılında basılan *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler, Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Bölgeler* isimli eseri de aynı kaynaklardan aynı bağlamda hazırlanan bir çalışmadır. İbn Havkal, İstahri, Kudame bin Cafer, İbn Fakih, İbn Rusteh, El-Yakubi, İbn Hurdazbih'in kitaplarındaki ilgili bölümlerden derlenen bu çalışma, M. Şeker ve diğerleri tarafından yayıma hazırlanmış, 2013 yılında *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler* adıyla yeniden basılmıştır.

48 F. Bölen, *Anadolu'da yerleşme sisteminin evrim analizi ve çağdaş mekan düzenleme politikalarına etkilerinin incelenmesinde bir yöntem denemesi*, İstanbul: İTÜ Yayınları, 1978.

49 H. C. Darby, "On the writing of Historical Geography, 1918-1945", 1987, s. 128-131.

50 Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. O. Gümüşçü, *Coğrafyaya Davet*, 2014, s. 11-160.

Ortaçağ tarihçisi Tuncer Baykara, 1988 yılında yayımladığı *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu’nun İdari Taksimatı* başlıklı kitabında tarihi coğrafya hakkında hiçbir izahat yapmadan, bu çalışmayı hazırlamaktaki amacını şu şekilde verir: “Elinizdeki eser ile idari teşkilat konusundaki adlar ve bunlarla ilgili gelişmelere dair bir ‘deneme’ yapmaya gayret ettik.” Tarihi coğrafyanın tanımını yapmadan bu sahaya ait kaynaklardan faydalanmadan kaleme alınan bu çalışma, içerdiği konu bakımından elbette tarihi coğrafyanın kapsamında kalmaktadır. Ama tıpkı, yedi coğrafi bölgeden oluşan Türkiye’nin sadece bir bölgesinin coğrafyasını kaleme alıp, esere *Türkiye Coğrafyası* adını vermek ne kadar isabetli ise (?), sadece bir konuyu işleyip esere tarihi coğrafya adının verilmesi de aynı derecede isabetli sayılmalıdır.

Eskiçağ tarihçisi Ekrem Memiş 1990 yılında yayınladığı ve yakın zamanda (2012) yeniden basılan “*Tarihi Coğrafyaya Giriş*” isimli kitapta tarihi coğrafya; “coğrafi faktörlerin tarih ilmine etkilerini inceleyen bilim dalı” olarak tanımlamaktadır. Bu tanım çerçevesinde kitapta verilen konu başlıkları ise şu şekildedir: 1- Coğrafi mekan, 2- Coğrafi faktörlerin yerleşim birimlerine etkileri, 3- Coğrafi faktörlerin savaşlardaki rolü, 4- Coğrafi faktörlerin ekonomiye etkileri, 5- Coğrafi faktörlerin siyasal, sosyal, ekonomik, dini ve kültürel yaşantıya etkileri, 6- Eskiçağın büyük coğrafyacıları ve eserleri. Tarihi coğrafyadaki “tarihin arkasındaki coğrafya” yaklaşımı XX. yüzyıl başlarında yerini “tarihi olaylar üzerinde coğrafyanın etkisini incelemeye” bırakması ile Batı’daki bahsi geçen dönemdeki yaygın kabulü ele alan bu düşünce, Memiş ile ülkemizde neredeyse bir asır sonra temsil ediliyor gibi görünmektedir.

Bu dönemde, Türkiye için tarihi toponimi üzerine yapılmış çalışmalar arasında yabancıların hazırladığı bazı çalışmalar ile konuya ait bibliyografyaların toplandığı bazı çalışmalar da dikkat çekmektedir. Yani, Türkiye’nin yer-yerleşme adları yabancıların da ilgisini çekmiş, örneğin P. Wittek’in “*Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları*”⁵¹ isimli makalesi 1969’da M. Eren tarafından çevrilip basılmış, 1979 yılında H. Scheinhardt, Türk adbilimi ile ilgili 850 civarında bibliyografik künyeyi de içeren “*Typen Türkischer Ortsnamen*” isimli doyurucu bir kitap yayınlamıştır.⁵²Birkaç yıl sonra aynı üniversite yayımları arasında basılan ve L. Zgusta tarafından yayımlanan “*Kleinasiatische Ortsnamen*”⁵³ isimli kitap belki de bu alanda, doyurucu açıklamaları ve 745 sayfalık hacmi ile en iyi ve ilk araştırma niteliğindedir. Nitekim B. Umar kendi araştırması sırasında fazlasıyla bu eserden faydalandığını ifade etmektedir. Aynı yıllarda bu konu Kültür Bakanlığı tarafından

51 P. Wittek, “Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1969, s. 194-241.

52 H. Scheinhardt, “Typen Türkischer Ortsnamen. Einführung, Phonologie, Morphologie, Bibliographie”, Heidelberg: Carl Winter Universitäts Verlag, 1979.

53 L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, Heidelberg: Carl Winter Universitäts Verlag, 1984.

da ele alınarak, 1984 yılında bir sempozyum yapılmış ve bildiriler kitaplaştırılmıştır.⁵⁴ Bu yıllarda Eskiçağ tarihçisi L. Robert, “*Eski Çağ Anadolu’sunda Yer Adları*”⁵⁵ (1980) adlı bir makale yayımlamış, bu bahiste son olarak A. E. Bozyiğit’in 1995 yılında hazırladığı, adbilim konusunda 950 civarında bibliyografik künye içeren bir kitap basılmıştır.⁵⁶

Bilge Umar tarafından 1993 yılında hazırlanan *Türkiye’deki Tarihsel Adlar, Türkiye’nin Tarihsel Coğrafyası ve Tarihsel Adları Üzerine Alfabetik Düzeninde Bir İnceleme* isimli eseri, tarihi toponimi sahasında Türkçe’deki en kapsamlı çalışmadır. İkinci baskısı aynen yapılan bu eserin giriş kısmında müellif; “... ilke olarak sadece tarihsel belgelerde, tarih kitaplarında anılmış adları ele almış, incelemenin kapsamını böylece sınırlamış iken genişletilmiş yeni basımda kent, kasaba, köy, dağ, dere vb. adı olarak günümüzde kullanıldığı halde günümüzün Türkiye Türkçesinde anlamı bulunmayan adların hatta yakın zamana kadar veya bir zamanlar kullanılan bu türden adların tümünü, elimden geldiğince saptamak ve inceleme kapsamına almak amacını gütmekteyim. Yeni basımda TTA kitabı, ilk basımdakinin üç katına eşit hacim içerecektir sanıyorum.”⁵⁷ diyerek çalışmasını genişleterek devam edeceğini haber vermektedir. Müellif takip eden sayfada eseriyle ilgili şu bilgileri vermektedir: “Bu inceleme, gerek günümüzde kullanılan, Türkçe’de anlamı olmayan, Türkleşme öncesi dönemden kalma, kimi Türk ağzında az çok değiştirilmiş tarihsel coğrafya adlarının, gerek böyle bir değiştirme sonucunda Türkçe kökenli imiş gibi görünen, ancak dağ, ırmak vb. adlı olarak pek yersiz anlam taşıyan adların, gerekse artık kullanılmayan ilkçağ adlarının; 1-alfabetik sırada listesini vermek, 2-her bir adın gösterdiği kentin, dağın, ırmağın vb.’nin nerede olduğunu belirtmek, 3-her bir adın açıklamasını yapmak, yani onun öz biçiminin ne olduğunu, hangi halkın dilinden geldiğini, hangi sözcük ve takılarla türetildiğini açıklamak amacını güdüyor. Böyle olunca, kitabımız, adlar üzerine bir inceleme niteliğinin ilerisine geçip, aynı zamanda, İlkçağ Türkiye’sinin tarihsel coğrafyası üzerine bir inceleme niteliğine de bürünmüştür.”⁵⁸

Görüldüğü gibi Umar, bu çalışmanın bir İlkçağ Türkiye tarihi coğrafyası olduğunu belirtmesine rağmen, kendi ifadesinden anlaşılacağı üzere, sadece yer ve yerleşme adlarının yeri, etimolojisi, aldığı sözcükler ve eklerini açıklamayı amaçlamıştır. Başka bir ifade ile coğrafya kapsamında üzerinde durması gereken sosyal, ekonomik ve kültürel konular dışarıda bırakılmıştır. Elbette tarihi toponimi, tarihi coğrafya için önemli ve vazgeçilmezdir, fakat sadece toponimiye yoğunlaşan

54 Anonim, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1984.

55 L. Robert, “Eski Çağ Anadolu’sunda Yer Adları”, EÜ, Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, İzmir, sy. I, 1980, s. 1-12.

56 A. E. Bozyiğit, *Türk Ad Bilimi Bibliyografyası (Deneme)*, Ankara: Ayyıldız Yayınları, 1995.

57 B. Umar, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, 1993, s. IV.

58 B. Umar, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, 1993, s. 1.

bir çalışmaya *tarihi coğrafya* adını vermek doğru değildir. Üstelik kitabın adında İlkçağ olduğunu vurgulayan bir ibare olmadığı için, İlkçağ’dan sonrası, özellikle Türk dönemindeki toponimik unsurların bu çalışma dışında bırakıldığı ilk etapta anlaşılacaktır. Zaten müellif, genişletilmiş durumda köyleri de dahil edeceğini belirttiği ve üç ciltten oluşacağını söylediğine göre, bahsedilen eksiklikleri tamamlayacak demektir.

Fakat hacim açısından oldukça genişleyeceği ilan edilen Umar’ın bu eseri, önce K. Emiroğlu⁵⁹ sonra da T. Açık⁶⁰ tarafından ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Emiroğlu, bahsi geçen sözlük için şu eleştirileri yapmaktadır: “Girişin temel eksikliği bilimsel bir temellendirme yapma ihtiyacının duyulmamasıdır. Yer adlarının tarihsel dönüşümlerini konu edinen bir çalışmanın, bu toprakların dil katmanları ve bu dillerden adların miras bırakılması üstüne dil ve tarih temellerini sağlam oturtması beklenirdi. Umar dil konusunda herhangi temellendirmeye gitmediği gibi tarihsel ilkeleri de bulunmadığı anlaşılmaktadır. Yer adının hangi dilden geldiğini ararken, ses benzerlikleri üstünde durmak kadar, bu benzerliği destekleyecek tarihsel verilerin de gerekli olduğu unutulduğunda bilimsel olmayan yakıştırmalar tuzağından kurtulmak nasıl mümkün olacaktır. Yer adları sözlüğüne duyduğumuz ihtiyaç ne kadar yoğunsa, Umar türü etimolojive dili kuramlarına doygunluğumuz da o kadar fazla, il yıllıklarından tanıdığımız(hiç olmazsa halk etimolojisine dayandıkları veya Osmanlıların yaptıkları yakıştırmaları aktardıkları yerde bir işlevi olan) ırkçı yaklaşımın, Umar’ın yaklaşımından öz olarak hiç farkı olmadığı ortadadır. Hedef farklıdır ama yöntem aynıdır, sonuç da aynıdır: tarih alt üst edilmiştir ve ortada Umar’ın kendisi vardır, yerlerin adları kalmamıştır.” T. Açık da benzer tarzda bir eleştiri ile aynen, “aslında bu kitap ilk bakışta devasa bir emek ürünü gibi görünmekle birlikte bilimsel bakımdan bütünüyle temelsizdir, dayanaksızdır. Kitapta geçen yüzlerce yanlış, eksik bilgilere, çıkarımlara değinmenin yeri burası değil. Uzman kişinin bile bu uzman malzeme karşısında, tek tek başvurduğu madde başları aracılığıyla belli bir görüşe varması kolay değildir.” diyerek bu sahadaki sıkıntıyı vurgulamıştır.

Aslına bakılırsa, ülkemizde çağdaş ve tarihi toponimi üzerine yapılmış çok sayıda *yerel* veya *bölgesel* çalışma mevcuttur. Fakat bütün Türkiye’yi ele alan çalışma, doğal olarak azalmakta ve hatta yapılanlar da yerleşme listesi halini almaktadır. Dahiliye Vekaleti tarafından farklı tarihlerde yayınlanan *Köylerimiz* adını taşıyan yerleşme isimleri listesi, yine 1946 yılında iki cilt halinde yayımlanan *Meskun Yerler Kılavuzu* isimli eser, N. Akbayar tarafından yayımlanan *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü* (2001), Başbakanlık Osmanlı Arşivleri bünyesinde Tahir Sezer tarafından yayımlanan *Osmanlı Yer Adları* (2006), isimli çalışma ve son olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivleri tarafından hazırlanan iki önemli yerleşme listesi,

59 K. Emiroğlu, “Türkiye’de Tarihsel Adlar”, 1995, s. 97-102.

60 T. Açık, “Anadolu’da Eskiçağ’dan Kalma Yer Adları”, 2007, s. 23-30.

Osmanlı Yer Adları I, Rumeli Eyaleti, 1514-1550 (2013) ve Osmanlı Yer Adları II, Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri 1530-1556 (2013) adları ile yayımlanmıştır. Bunların tamamı yerleşme listelerinden meydana gelen çalışmalar olup B. Umar'ın sözlüğü gibi açıklamaları bulunmamaktadır. Aynı tarz çalışmalara S. Nişanyan tarafından yürütülen ve *Index-Anatolicus, Türkiye Yerleşim Birimleri Envanteri* ismini taşıyan araştırma da dahil edilebilir. Basılı olmayan ve web üzerinde götürülen bu projenin amacı, "TC sınırları içerisinde halen var olan ve geçmişte kullanılmış tüm yer adlarını belgelemektir. Halen (15.04.2020'de) veri tabanında 43.803 güncel kayıt, 52.827 eski yer adı mevcuttur. Kullanıcıların katkısıyla bu sayıların artacağını umuyoruz."⁶¹ şeklinde ifade edilmiştir.

Yakın tarihte İ. Şahin tarafından hazırlanan *Adbilim (Çerçeve terim Yöntem ve Sınıflandırmalarıyla)*⁶² (2015) isimli doyurucu çalışmanın haber verdiği üzere ülkemizde genelde *adbilim* ve *özelde ise toponimi* sahasında nitelikli araştırmalar ufukta görünmüştür. Bu sahada yaptığı araştırmaların genel bir neticesi karakterinde olan bahsedilen kitap dışında İ. Şahin tarafından yapılan diğer araştırmalar da dikkate değer niteliktedir. Örneğin, "Yer adı bilimi araştırmalarında Mikro Toponiminin Yeri, Önemi ve Araştırma Yöntemi: Turnak köyü (İçel/Gülнар) Örneği (2011)"⁶³ isimli makale ile S. Köse ile ortak yapılan "Karaburun Silik Yer Adlarında (Mikro toponimisinde) Görülen Coğrafi Terimler (2014)"⁶⁴ isimli çalışma bu anlamda önemlidir.

Konu toponimi olunca isim değişikliği sorunundan bahsetmeden geçmek meseleyi önemsememek anlamına gelecektir. Zira İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetiminden başlayarak zaman zaman alevlenen bir şekilde ülkemizde isim değişiklikleri yapılmıştır. Esasında köklerinden koparılan bir ağaca benzetilerek, tarihin ve kültürel mirasın tahrip edilmesi, zarar görmesi anlamına gelen yer ve yerleşme ismi değiştirme işi, özellikle 1950'den sonraki dönemde büyük boyutlara ulaşmıştır. Yaşanan bu ad değiştirmeler dolayısıyla, araştırmacılar, zaman zaman yerleşim birimlerinin geçmişle günümüz arasındaki bağlantısını kurmada sıkıntı çekmektedirler. Gerçekten de büyük Osmanlı tarihçimiz H. İnalçık, yerleşme adlarının değiştirilmesini, "tarihe ihanettir"⁶⁵ şeklinde nitelemektedir. Bu konuda H. Tunçel tarafından hazırlanan "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler (2000)"⁶⁶ isimli makaleye göre, 2000 yılı itibarıyla 12.211 köyün adı değiştirilmiştir. Yine

61 <http://nisanyanmap.com>

62 İ. Şahin, *Adbilim (Çerçeve terim Yöntem ve Sınıflandırmalarıyla)*, Ankara: Pegem Akademi, 2015.

63 İ. Şahin, "Yer adı bilimi araştırmalarında mikro toponiminin yeri, önemi ve araştırma yöntemi: Turnak köyü (İçel/Gülнар) örneği", *Turkish Studies*, 6/1, 2011, s. 1748-1770.

64 İ. Şahin-S. Köse, "Karaburun Silik yer adlarında (Mikro toponimisinde) Görülen Coğrafi Terimler", *Dil Araştırmaları*, sy. 14, 2014 s. 171-187.

65 Bu konuda bkz. H. İnalçık, *Osmanlı tarihinde Efsaneler ve Gerçekler*, 2017, s. 49.

66 H. Tunçel, "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler", 2000, s. 23-34.

aynı konuda S. Nişanyan’ın, *Adını Unutan Ülke* (2010) ile *Hayali Coğrafyalar: Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Değiştirilen Yeradları*⁶⁷ ismi ile 2011 yılında basılan kitabı da burada zikretmeye değerdir.

Umar’ın tarihi toponimi sahasına yaptığı katkılardan sonra, birbiri ile aynı ismi taşıyan bir dizi “*tarihi coğrafya*” kitabından da söz edilmelidir. “*Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*” alt başlığı ile kaleme alınan bu kitaplar, esasen turizme yönelik olarak hazırlanmışlar ve özellikle ilgili bölgelerin Eski Çağ dönemine ait bilgiler veren, bolca görseli bulunan, gezi rehberi niteliğindeki çalışmalardır. Bütün bu çalışmalar ile Umar’ın tarihsel kalıntılara meraklı, bu kalıntıların bulunduğu yöreleri gezmeyi sevenler için özetlenmiş, yol gösterici bilgileri içeren ve görselle de zenginleştirilmiş bir dizi kitap yayınlamaya “Karia” adlı kitapla başlayıp devam ettiği görülebilir.⁶⁸

Arkeolog kökenli Eskiçağ tarihçisi Veli Sevin, 2001 yılında *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası* isimli bir kitap hazırlamıştır. Tarihi coğrafyanın tanımı, ne olduğu ve sistematığına hiçbir şekilde değinmeden hazırlanan bu kitapta, daha çok klasik dönemin yazılı kaynakları kullanılarak konu incelenmiştir. Anadolu’nun o dönemdeki bölgelerinin ele alındığı kitapta; Thrakia, Bithynia, Mysia, Troas, Aiolis, Ionia, Karia, Lykia, Pisidia, Pamphylia, Lydia, Phrygia, Galatia bölgeleri irdelenmiş ve muhtemelen Paphlagonia, Pontos, Kappadokia, Lykaonia, Isauria, Kilikia ve diğer bölgeler, halen basılamayan ikinci cilde bırakılmıştır.

İlahiyat eğitimi almış olan Murat Ağarı, 2000 yılında tamamladığı ve “Tarihi Coğrafyacılığın Doğuşu ve Gelişimi (M. 610-1000)” adını verdiği doktora tezinde; tarihi coğrafya adı altında tamamen *coğrafya tarihi* yapmıştır. Belki de sonradan bu durumun farkına varmış olacak ki, tezini kitap halinde yayımlarken çalışmanın adını *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar* şeklinde değiştirmek ihtiyacı duymuştur. Ağarı bu kitapta; kavramları ele aldığı giriş kısmından sonra, İslâm öncesi dönemde tarihi coğrafya, İslâm tarihi coğrafyacılığının teşekkül devri, Abbasiler döneminde tarihi coğrafya ve İslâm coğrafyacıları ve eserlerini incelemiştir.⁶⁹ M. Ağarı bu kitap içindeki tutarsızlıklar yüzünden C. Tomar tarafından⁷⁰ ağır bir tenkit almıştır. Gerçekten de bu kitabın içeriğine ve faydalandıkları eserlere bakıldığında, hiçbir modern tarihi coğrafya eserlerine bakılmadığı ve onlardan

67 S. Nişanyan, *Hayali Coğrafyalar: Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Değiştirilen Yeradları*, İstanbul: Tesev Yayınları, 2011.

68 *Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi* alt başlığı ile hazırlanmış olanlar, *Karia* (1999), *Lykia* (1999), *Kilikia* (2000), *Karadeniz Kappadokia’sı (Pontos)* (2000), *Ionia* (2001), *Lydia* (2001), *Aiolois* (2002), *Troia* (2002), *Trakya* (2003), *Bithynia* (2004), *Paphlagonia* (2007), *Kapadokia* (2011), *Psidia* (2011), *Pamphylia Isauria Lykaonia* (2011), *Kommegene ve Kuzey Mesopotamia* (2011), *Doğu Anadolu* (2013) ana başlıklı kitaplardır.

69 M. Ağarı, *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, İstanbul: Kitabevi, 2002.

70 C. Tomar, “Murat Ağarı, İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar”, *Türk Kültürü İncelemeleri*, 2004, sy. 8, s. 235-242.

faaydalanılmadığı hemen dikkati çeker. Ağarı'nın coğrafya tarihini araştırdığı bu kitaptan sonra hazırladığı diğer eseri de aynı Şekilde bu konuya aittir ve klasik İslām coğrafyacılarından Yakubi'nin hayatı ve *Kitabu'l-Buldan* isimli eserinin çevirisidir. Aynı tarz eserler kaleme almaya devam eden Ağarı, 2008 yılında İbn Hurdazbih'in *Yollar ve lkeler Kitabı* ile yine aynı yılda A. Duman ile ortak daha önce V. Minorsky tarafından yayınlanan *Hududü'l-Alem* isimli eseri yayına hazırlamıştır.⁷¹

Coğrafyacı olup da geçmişten kalan belgelere yani birinci el arşiv malzeme-lerine dayanarak tarihi coğrafya çalışan ilk Türk coğrafyacı Mesut Elibüyük'tr. Osmanlı klasik dönemine ait arşiv belgeleri üzerinde duran Elibüyük, konuya giriş yapmak amacıyla tarihçi R. Yinanç ile birlikte Malatya (1983) ve Maraş (1988) tahrir defterlerinin transkriptini yayımlamıştır. Tamamen arşiv belgesi yayımı olan bu kitaplardan sonra, 1990 yılında yayımladığı "Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından nemli Bir Kaynak, Mufassal Defterler" isimli makalede konu ile ilgili görüşlerini belirtmiş ve tahrir defterlerinden faydalanarak nasıl çalışma yapmak gerektiğini, Harput'un 1567 tarihli defteri örneğinde göstermiştir. Fakat müellifin çalışmasının, ağırlıklı arşiv belgesi yayımı olması, tarihi coğrafya çalışmasının sadece bir makale boyutunda kalması, bu bağlamdaki çalışmalarının arkasının gelmemesi ve kamuoyunun rahatça ulaşabileceği kitaplar hazırlamaması nedeniyle yeni bir dönemi başlatamamıştır.

Buraya kadar görüldüğü gibi, 1988 yılına kadar -1960 Ramsay evirisi hariç-esamisi okunmayan tarihi coğrafya, Baykara ile yeniden ortaya çıkarken, Memiş, Umar ve Sevin gibi isimlerle yaygınlaşmaya başlamıştır. Fakat bunların coğrafyacı olmaması, mekansal perspektifi merkeze almamalarına, haliyle tarihi coğrafyanın özünü kavramadan üzerinde durdukları konulara tarihi coğrafya adını ver-lerine, yani karmaşaya yol açmıştır. Üstelik bazı müelliflerin tarihi coğrafya adı altında coğrafya tarihi yapmaları bahsedilen karmaşayı iyice kuvvetlendirmiştir. Dönemin sonuna doğru coğrafyacıların bu sahaya girmeleri, arşivlerdeki birincil kaynaklara dayalı modern tarihi coğrafya metodlarına uygun araştırma yapmaları, yeni araışlar için iyi bir temsilci olmalarını sağlamıştır.

Yukanda ifade edilenler kısaca özetlenecek olursa incelenen dönemin erevesi daha net çizilmiş olur. Tarihi coğrafyanın karmaşa ve araışlar adı verilen bu ikinci dönemi, ilk yıllarda Togan'dan sonra tarihi coğrafya adının bile unutulması ile temsil edilirken, Ramsay'dan sonra durum değişmeye başlamıştır. 1960 yılında çevrilerek dilimize kazandırılan bu eser, tarihi coğrafyanın yeniden hatırlanma-sını sağlamasına rağmen, bu kitabın Eskiçağ ile ilgili bir müellifin kaleminden çıkması, başka ve yeni bir sıkıntıya yol açmıştır. Zira tarihi coğrafyanın Eski ağ ve arkeoloji ile ilgilendiği kanısının yaygınlaşması bu sayede olurken Selen, Darkot ve hatta Httheroth'un tarihi coğrafya adını kullanmaması da bu durumu

71 O. Gümüşü, *Temelleri Geleşimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*, 2014, s. 272-273.

kuvvetlendirmiştir. 1988 yılına kadar esamisi okunmayan tarihi coğrafya, Baykara ile yeniden ortaya çıkarken Memiş, Umar ve Sevin gibi isimlerle yaygınlaşmaya başlamıştır. Fakat bunların, mekansal perspektifi merkeze almadıkları için tarihi coğrafyanın özünü kavramamaları ve üzerinde durdukları çalışmalara tarihi coğrafya adını vermeleri, bizim adına *yeni arayışlar* diyerek yumuşatmaya çalıştığımız karmaşayı getirmiştir. Üstelik bazı müelliflerin tarihi coğrafya adı altında coğrafya tarihi yapmaları bahsedilen karmaşayı iyice kuvvetlendirmiştir. Dönemin sonuna doğru coğrafyacıların bu sahaya girmeleri, arşivlerdeki birincil kaynakları modern tarihi coğrafya metodlarına uygun araştırma yapmaları, yeni arayışlar için iyi bir temsilci olmalarını sağlamıştır.

3. Yeniden Başlangıç ve Modern Tarihi Coğrafyanın Kuruluşu Dönemi

Yukarıda ifade edildiği gibi önce Ramsay'ın kitabının ve arkasından diğerlerinin etkisiyle tarihi coğrafya ismi yeniden literatürde görünmeye başlamış fakat ne yazık ki bu süreçte beraberinde bir karmaşa ve kaosu da getirmiştir. İkinci dönem sonlarına doğru diğer disiplinlerden bu alanda çalışanlar yanında özellikle 1990'lardan sonra bu konuda araştırma yapan daha genç coğrafyacıların sayısında eskiye oranla biraz artış bulunmaktadır. Bunlardan birisi Osmanlı dönemi, özellikle de ülkemizin XVI. yüzyıl tarihi coğrafyası konusunda çalışmalar yapan Osman Gümüşçü olup, onun çalışmaları ile tarihi coğrafyadaki arayışlar yönünü bulmuş gibidir. Gümüşçü'nün 2001 yılında *XVI. Yüzyıl Larende Kazasında Yerleşme ve Nüfus* ile 2006 yılında *Tarihi Coğrafya* adı ile yayımladığı, tarihi coğrafyanın tanımı, kaynakları, metodları, mekanı, disiplinin ortaya çıkışı ve gelişimi gibi konuları içeren eseri yeni bir döneme girildiğinin habercisi niteliğindedir. Zira daha önce basılan hiçbir kitap, tarihi coğrafya için metodolojik çerçeve çizen, uygulamalarda başvuru kaynağı oluşturacak bir içeriğe sahip olmadığından, bu eserle geleceğe dair gelişmelerin yolu da açılmış görünmektedir.

Aslına bakılırsa burada öncelikle ülkemizde modern tarihi coğrafya çalışmalarının başlangıcı olarak bu yılların kabul edilmesi, ayrıca üzerinde durulması gereken bir meseledir. Zira R. A. Butlin'in, Batıda modern tarihi coğrafya çalışmalarının 1930-50'li yıllarda başladığını söylemesi yanında, W. Que tarafından Çin'deki modern tarihi coğrafya çalışmalarının 1949 yılında başlatılması⁷² son derece dikkat çekicidir. Şu durumda ülkemiz, hem batıya hem de doğuya göre yarım asırlık bir geriden takip mesafesindedir.

Bu dönem, Batılı çalışmalardan etkilenerik onlara benzer araştırmaların yapıldığı yılları kapsar. Yerlerin lokalizasyonu, değişimin ele alındığı ve geçmiş coğrafyaların yeniden inşası tarzındaki modern çalışmalar, Gümüşçü tarafından başlatılır. Aynı zamanda retrospektif/geriye dönük yorumların yapıldığı ve

72 W. Que, "Historical Geography in China", 1995, s. 361-370.

geçmiş dönemden bir kesit alma işi de bu dönemde yapılır. Arşiv belgelerinin yoğun şekilde ve arazi araştırması ile bütünleştirilerek kullanıldığı, yeni yöntem ve teknolojilerin girmesi de bu döneme aittir. Yeni dönemin en güçlü temsilcisi durumundaki Gümüşçü'nün alana katkıları ana hatlarıyla aşağıdaki gibidir.

O. Gümüşçü tarihi coğrafya konulu ilk araştırmasını XVI. yüzyıl Osmanlı tahrir defterleri üzerinde yapmış ve 1997 yılında tamamladığı doktora tezini *Tarihi Coğrafya Açısından Bir Araştırma: XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus* ismi ile 2001 yılında Türk Tarih Kurumu'nda yayımlamıştır. Bu eserde tarihi coğrafyanın tanımı ve sistematüğını vererek, konu ile ilgili görüşlerini açıkladığı gibi, temelde arşiv belgelerine dayanarak, XVI. yüzyıl Larende (Karaman) kazasının coğrafyasını yeniden inşa denemesi yapmıştır. Gümüşçü bu çalışmasında, farklı tarihlere ait bir kaç tahrir defterinden derlediği verileri kullanarak yerleşme, idari bölünüş ve nüfus başlıkları altında çalışmasını tamamlamıştır. Bu araştırmada çalışılan dönem, nispeten yakın bir dönem olduğundan doğal ortamın yeniden inşa edilmeden, mekanın bugünkü ile aynı veya yakın olduğu kabul edilmiştir. Takip eden yıllarda tarihi coğrafya ile ilgili araştırmalarına devam eden Gümüşçü, 2000 yılında, *Tarihi Coğrafya ve 'An Historical Geography of the Ottoman Empire' (D. E. Pitcher) Üzerine*, 2002 yılında *Osmanlı Mufassal Tahrir Defterlerinin Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemi* ve aynı yıl *XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Oğuz Boy Adlı Yerleşmeler* isimli çalışmalarını yayımlamıştır.

Bu son çalışma, Gümüşçü'nün tarihi toponimi başlığı altında yer alan çalışmalarından ilki olup burada, Anadolu'nun Türkleşme süreci yanında, bu topraklardaki iskanın başlaması ve gelişimi, Osmanlı tahrir defterlerinden derlenen veriler doğrultusunda ele alınmıştır. Aynı konuyu genişleterek zenginleştiren müellif, 2011 yılında tamamladığı *ATTAP* isimli çalışmasında yeniden değerlendirmiştir. Burada Oğuz boy adlı yerleşmeler yanında, "ahi" adlı yerleşmeler üzerine de değinerek, Ahiliğin Anadolu iskan sürecindeki etki ve katkısı araştırılmıştır.

Bu çalışmalar yanında tarihçi bir arkadaşı ile birlikte hazırladığı *Osmanlıdan Cumhuriyete Çubuk Kazası* (2002) ile *Gıcık ve Peçenek'ten Altınova'ya: Bir Beldenin Oluşum Öyküsü* (2004) isimli kitaplarını da burada belirtmek gereklidir. Yine Osmanlı arşiv kaynakları ve arazi araştırmasının birlikte yürütüldüğü bu çalışmalar, aynı zamanda tarihçilerle birlikte ortak yapılan araştırmalar olması bakımından da önemlidir.

Gümüşçü'nün bu konudaki en önemli çalışmalarından biri, Dünya tarihi coğrafyacılarının makale yayımladıkları en iyi dergi durumundaki *Journal of Historical Geography* içinde yer alan "Internal migrations in sixteenth century Anatolia (2004)" isimli makalesidir. 2006 yılında *International Conference of Historical Geographers XIII* de sunulan ve aynı isimle daha sonra *Belleten* dergisinde basılan "The Ottoman Tahrir Defters as a Source for Historical Geography" isimli çalışma da burada belirtilmelidir. Şüphesiz Gümüşçü'nün bu konudaki en önemli

eseri, aynı zamanda teorik açıdan Türkiye’de tarihi coğrafyayı ilk defa kapsamlı bir şekilde ele alan ve konu için temel bir başvuru kaynağı niteliği kazanan *Tarihi Coğrafya* (ilki 2006, ikinci baskı 2010, üçüncü baskı 2013 ve dördüncü baskı 2017) isimli kitabıdır. Bu eserde tanımlar, temel kavramlar, ilgili disiplinler, tarihi coğrafyanın tanımı, önemi, amacı, coğrafya içerisindeki yeri, kaynaklar, mekan, metod konuları etraflı bir şekilde sunulmuştur. TÜBA ödülü de alan bu kitap ülkemizde birçok açıdan ilk ve kapsayıcı bir eser olduğundan sonraki birçok çalışmada büyük oranlarda kullanılmış ve bir anlamda yol gösterici ve başvuru eseri niteliğini kazanmıştır.

Biraz da dünyayı takip etmemekten kaynaklanan ve ülkemizdeki tarihi coğrafya çalışanları arasında ortak bir karakter şeklinde görünen, yurt dışındaki meslektaşlarından kopuk olma hali, ne yazık ki şimdiye kadar pek değişmemiştir. Ama Gümüşçü’nün W. Eastwood ve diğerleri ile birlikte hazırladığı *Integrating Palaeoecological and Archaeo-Historical records: Land use and Landscape change in Cappadocia (central Turkey) since late Antiquity* (2009) isimli çalışması bu açıdan önemli görülmelidir. Verileri sondaj ile elde edilen, polen analizi gibi modern tekniklerin kullanıldığı bu çalışma ile bunun devamı niteliğinde olan ve halen sürdürülmekte olan çalışmalar bahsedilen anlamda bir başlangıç kabul edilmelidir.

O. Gümüşçü yürütücülüğünde TÜBİTAK projesi olarak hazırlanan yeni bir çalışma da yine doğrudan tarihi coğrafyanın içerisinde yer alan ve ülkemizde ilk defa haritalar yanında açıklamalara da yer veren bir tarih atlasıdır. *Açıklamalı Türkiye Tarih Atlası Projesi/ATTAP* (2011) isimli çalışma, Türkiye sınırlarını esas alarak, bu topraklarda başlangıcından bugüne kadar cereyan eden önemli siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel olayları haritalar ve izahlarla göstermektedir. Tarihi kartografya kapsamında yer alan bu çalışma, aynı zamanda ülkemiz sınırlarını esas alarak ilk yerleşmelerden günümüze kadar dönemin ele alındığı ilk tarih atlasıdır. Bahsi geçen çalışma haritalar hazırlanırken takip edilen yöntem, aynı zamanda ülkemizde *tarihi CBS* çalışmalarının ilki niteliğinde olup bu bağlamda yapılmış önemli bir katkı olarak görülmelidir.

Gümüşçü’nün bu alanda yaptığı çalışmalardan bir diğeri 2013 yılında editörlüğünü ve bazı bölümlerinin yazarlığını yaptığı Açıköğretim Fakültesi Tarih bölümünün ders kitabı olan *Tarihi Coğrafya*’dır. Bu alanda veya yakın konularda çalışan başka isimlerin de bir araya getirildiği bu kitap, hem tarihlendirme teknikleri hem de araştırma yöntemleri başta olmak üzere, genel olarak yeni bilgilerin verildiği bir eserdir. Bu kitaptan sonra da, yine bu alandaki diğer isimlerin katkısıyla hazırlanan, daha kapsamlı ama daha az sayıdaki konu başlığının ele alındığı yeni kitap *Temelleri, Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya* (2014) ismi ile yayımlanmıştır. Söz konusu eserler, tarihi coğrafyanın temelleri, ilkeleri, ortaya çıkışı ve gelişimi, yöntemleri, sistematığı ve uygulamaları hakkında Türkiye’de yazılmış ilk kitaplar olmaları bakımından önem taşırlar.

Gümüşçü tarafından yürütülen diğer bir TÜBİTAK projesi ise, öncesine göre daha uygulamaya dönük, bir problem çözmeyi hedefleyen ve içerisinde hem arşiv hem de arazi çalışmasını barındıran ampirik bir araştırmadır. *Türkiye'nin İskan Tarihinde Önemli Bir Problem: Kaybolan Yerleşmeler* ismini taşıyan bu araştırma, 2013'te başlamış ve 2016 yılında tamamlanmıştır. Adından da anlaşılacağı üzere çalışma, Türkiye topraklarındaki kaybolan yerleşmeler bahsine yoğunlaşsa da, bu vesile ile Türkiye topraklarında iskan ile ilgili diğer soruların da cevapları bulunmuş, bu konuya has yeni ve hiç sorulmamış sorular ortaya çıkmıştır.⁷³ Bu çalışma ile Batı'da çok yaygın olan ve özellikle 1950'lerde M. W. Beresford ile en üst seviyeye çıkan *deserted/lostvillage* araştırmaları, gecikmeli de olsa ülkemizde başlatılmıştır.

Tüm bu çalışmalarından dolayı O. Gümüşçü'nün Batılı anlamda modern tarihi coğrafya çalışmalarını Türkiye'de başlatan isim olarak değerlendirilmesi mümkündür. Geçmiş döneme ait birincil kaynaklardan faydalanarak, modern coğrafya ilke ve yöntemlerine bağlı araştırmalar yapan Gümüşçü, geçmiş mekanın yeniden inşası üzerine yoğunlaşmıştır. Elbette Batı'da bu sahada temel sorunlar çözüldüğü için şimdi daha ileri ve detay konulara yoğunlaşan çalışmalar yapılmaktadır. Fakat ülkemizdeki durum öyle olmadığından Gümüşçü'nün araştırmaları henüz ülkemizin bu anlamda en temel konu ve sorunları olan iskan ve nüfus üzerinedir. Üstelik ülkemiz topraklarının sahip olduğu özellikler nedeniyle iskan ve nüfus konusu Avrupa'ya göre çok daha köklü, karmaşık ve problemlidir olduğundan, iskan üzerine yapılan çalışmaların daha çok uzun sürmesi muhtemeldir.

Gümüşçü dışındaki tarihi coğrafya sahasındaki coğrafyacılar, XIX. yüzyıl ve temettü defterleri üzerinde çalışan coğrafyacılar olup biri Şevket Işık, diğeri ise Mehmet Bayartan'dır. Bu isimleri takiben yüksek lisans ve doktora tezinde bu konuda tez yapan ve halen yapmakta olan yeni meslektaşlarımızın varlığını da belirtmekte fayda vardır. Bunlar yanında, doktora danışmanlığını O. Gümüşçü'nün yürüttüğü ve çalışması yeni tamamlanan İ. Yiğit (2018) ile halen çalışması devam eden H. H. Yılmaz ile S. Top Yılmaz, özellikle burada belirtilmelidir.

Ş. Işık konu ile ilgili ilk çalışmasını 1999 yılında temettü/temettuat defterleri üzerinde yapmıştır. Ş. Işık'ın "Tarihsel Coğrafya Açısından Temettuat Defterlerinin Değerlendirilmesi ve Aşağı Akçay Havzası Örneği" isimli makalesi, bu alanda ilktir. Bir mekan örneğinde temettuat defterlerinin nasıl kullanılabileceğini gösterdiği bu çalışma, muhtemelen Türkiye'de bir coğrafyacının bahsi geçen defterlerden faydalanarak hazırladığı ilk çalışmadır. Bu makaleyi takiben 2002 yılında *Karaburun Yarımadası'nın Tarihsel Coğrafyası* adlı kitabını yayımlamıştır. Önceki çalışmasında kullandığı temettü defterlerini burada kullanmayan Işık, daha önce başkaları tarafında çalışılmış iki tahrir defteri, 1831 tarihli nüfus yoklama defteri, salnameler ve istatistiklerden faydalanarak çalışmasını tamamlamıştır.

73 <http://kayipkoy.com/anasayfa-1.1.1.html>.

Tarih eğitimi almış olan Adnan Eskikurt, doktora tezi olarak hazırladığı “Anadolu Medeniyetleri ve Coğrafya” (2002) isimli araştırmasında geniş bir tarih diliminde coğrafi şartların Anadolu medeniyetleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Eskikurt, Ortaçağ’da el-Cezire bölgesi ve Aşağı Mezopotamya havzası üzerine de tarihi coğrafya alanında araştırmalar yapmıştır. Eskikurt’un bir de metodik makalesi vardır. “Tarihi Coğrafya Çalışmalarının Metodolojisi Konusunda Genel Bir Değerlendirme” adını taşıyan bu makalede tanımlar, tarihi coğrafyanın önemi ve amacı, kaynakları gibi metodolojik konulara yer verilmiştir. Batılı tarihi coğrafya eserlerinden faydalanarak hazırlana bu makale, haliyle modern tarihi coğrafya çalışmaları arasında, coğrafyacı olmayan bir müellif tarafından yapılmış ilk araştırmadır.

Mehmet Bayartan, ülkemizde tarihi coğrafya adını taşıyan çalışmalardan birinin sahibi olan bir coğrafyacıdır. Doktora tezi olarak hazırladığı “XIX. Yüzyılda Kütahya’nın Tarihi Coğrafyası (2003)” isimli çalışması, temettü defterlerine dayanarak hazırlanmış ve kırsal kesimi dışarıda bırakarak sadece Kütahya şehri üzerinde duran bir çalışmadır. Şu halde doktora tezi olarak hazırlanan çalışma, bu özelliği ile Türkiye’de temettü defterlerine dayanarak hazırlanan ilk araştırma niteliğindedir. Bu ismi kullanarak yayın yapan isimler arasında Ali Özel ve Emine Özel’i de belirtmek gereklidir. 2006 yılında ilk baskısını yaptığımız kitaptan sonra bir eser hazırlamalarına ve coğrafyacı da olmalarına rağmen *Tarihi Coğrafya Ders Notları* adı altında çoğunluğu coğrafya tarihi kapsamındaki bahisleriyle kitap yayınlamışlardır. Uygarlığın Oluşum ve Gelişimine Mekan-İnsan İlişisinin Etkisi, Coğrafi Özelliklerin Eski Türk Tarihine Etkileri, Tarihi Devirlerdeki Coğrafyanın Gelişimi ve Onun Büyük Coğrafyacıları başlıklarıyla giriş hariç toplamda üç bölümden oluşan bu eser, büyük oranda coğrafya tarihi konularını ele almıştır. Her ne kadar başlığında öyle belirtilse de eserin tarihi coğrafya çalışmaları kapsamında değerlendirilmesi pek mümkün değildir. (Burada yeni bir gelişme olarak, A. Balcioğulları tarafından, Ortaçağ Müslüman coğrafyacıların eserlerine dayanarak yapılan çalışmaların da belirtilmesi yerinde olacaktır. Gerçekten de O’nun ilk defa 2015 yılında yayına başladığı çalışmaların, Türkiye tarihi coğrafya araştırmalarına yeni ve önemli bir katkı olarak görülmesi gerekir).⁷⁴

Son olarak Avrupa’daki gelişmenin tersine bir şekilde, kutsal kitabın tarihi coğrafya eserlerinde kullanılmasının ülkemizde yeni başladığı da belirtilmelidir. Gerçekten de Avrupa’da tarihi coğrafya çalışmaları yukarıda da belirtildiği üzere, daha XVIII. yüzyıl başlarında kutsal kitaplar üzerinden başlatılmıştı. Ülkemizde henüz tarih ve coğrafyacılar arasında bulunmasa da ilahiyatçılar tarafından bu tarz çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Kur’an-ı Kerim’de geçen yer ve şahıs adları üzerinde durularak, Kur’an’da geçen olayların nerede geçtiği ve nasıl cereyan ettiği

74 A. Balcioğulları. 2015. “Historical geography of Antioch-The Queen of the east-through Arab travellers”, International Journal of Culture and History, 1/1, s. 44-49.

ele alınmıştır. Konu haritalar ve fotoğraflar yardımıyla desteklenerek, okuyucunun Kur'an coğrafyasının alanını ve boyutunu daha iyi anlamasının sağlanması hedeflenmiştir. Bu tarz ilk çalışmalar 2007 yılında Şevki Ebu Halil ve Ömer Dumlu-Rıza Savaş tarafından *Kur'an Atlası* ismiyle iki ayrı eser halinde hazırlanmıştır. Hemen arkasından Ahmet Bedir tarafından da *Tevhidin Yurdu - Kur'an-ı Kerim Atlası* (2009) ismiyle aynı tarz ama daha kapsamlı bir kitap hazırlanmıştır.⁷⁵

İngiliz Eski Çağ tarihçisi P. Thonemann'ın 2011 yılında yayınladığı *The Meander Valley: Historical Geography from Antiquity to Byzantium (Grek Culture in the Roman World)* isimli eser ile G. Bajramovic'in yine 2011 yılında yayınladığı *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period* isimli çalışmalar, yabancı bilim adamlarının ülkemiz tarihi coğrafyası ile ilgilenmeye devam ettiklerini kanıtlamaktadır. Ayrıca Anadolu ile ilgilenen yabancı araştırmacıların ortak özelliği arkeolog veya eskiçağ tarihçisi olmaları, hazırladıkları eserlerin ortak özellikleri ise Anadolu'nun Türk yerleşmesinden önceki dönemini, özellikle Helenistik ve Roma dönemi mekanlarını konu edinmiş oldukları hususu da burada belirtilmelidir.

Tarihi Coğrafya Dersleri

Buraya kadar Türkiye'de bu konuda yayımlanmış bütün eserleri eksiksiz bir şekilde içermese de, zikredilmesi gerekli görülen bazı eserler ele alınmıştır. Bundan sonra tarihi coğrafya bilgisinin üretilip paylaşıldığı mecra olan üniversitelerde *tarihi coğrafya* adı ile verilen derslere de bakmakta fayda vardır. Tarihi coğrafya derslerinin ilk hangi üniversitede, hangi tarihte verildiğini tespit etmek mümkün olmamışsa da 1990'larda başladığı kuvvetle muhtemeldir. Bu dönemdeki kayıtlarda isim tarihi coğrafya olarak belirtilse de derslerin verildiği bölümlere ve derslerin içeriğine dikkat edildiğinde, yukarıda sözü edilen "tarihi coğrafyadaki karmaşa" meselesinin daha o dönemde başladığı, bugün dahi devam etmesinden net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Ülkemizde birçok üniversitede lisans ve lisansüstü seviyede tarihi coğrafya dersleri verilmektedir. Öncelikle coğrafya olmak üzere, tarih, tarih eğitimi, coğrafya eğitimi, arkeoloji ve turizm gibi birbirinden farklı ama bilimsel sistematiğe birbirine yakın olan bölümlerde aynı isimle bu ders okutulmaktadır. Aslına bakılırsa, tarihi coğrafyanın farklı bölümlerde aynı isimle ders olarak verilmesi, yukarıda söylediğimiz gibi tarihi coğrafyanın interdisipliner karakterini kanıtlamaktadır. Zaten vurgulamaya çalıştığımız sorun da bu noktadan sonra karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda görüleceği gibi sorun, aynı isim altında *birbirinden çok farklı içerikteki* derslerin *tarihi coğrafya* adı ile okutulmasıdır. Öyle ya, aynı dersin hele de interdisipliner karakterdeki bir dersin farklı bölümlerde bulunmasında bir problem

75 O. Gümüşçü, *Temel Tarihi Coğrafya*, 2014, s. 279-280.

olamaz zaten ama bu derste verilenlerin her bölümde farklı olması, ortada bir sorunun varlığını göstermez de neyi gösterir?

Üniversitelerin Web sayfalarından ilgili derslerin ders bilgi paketleri incelenip, tarihi coğrafya dersinin verildiği fakülte ve enstitülerden bazılarını sıralamak gerekirse;

1. Ankara Üniversitesi, DTCF'nde coğrafya ve arkeoloji bölümleri, ayrıca yine aynı üniversitede Beypazarı Meslek Yüksekokulu, turizm bölümü,
2. Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, arkeoloji bölümü, Açık Öğretim Fakültesi, tarih bölümü,
3. TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, tarih bölümü,
4. Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, tarih bölümü,
5. Marmara Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, coğrafya eğitimi bölümü,
6. Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, arkeoloji bölümü,
7. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, tarih bölümü,
8. Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, tarih bölümü,
9. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, arkeoloji bölümü,
10. Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, coğrafya bölümü ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, tarih bölümü,
11. Adnan Menderes Üniversitesi, turizm bölümü,
12. Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, tarih eğitimi bölümü,
13. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, tarih bölümü ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, coğrafya eğitimi bölümü,
14. Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, sosyal bilgiler eğitimi,
15. Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, tarih bölümü,
16. Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, tarih bölümü,
17. Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, tarih bölümü,
18. Çankırı Karatekin Üniversitesi, tarih ve coğrafya bölümü,
19. Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, coğrafya bölümü,
20. Bilecik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi coğrafya bölümü,
21. Niğde Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, tarih bölümü,
22. Erzincan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, coğrafya bölümü başlıcalarıdır.

Burada gösteremediğimiz daha birçok üniversitenin, lisans ve lisansüstü programlarında bazen bir dönem bazen iki dönem tarihi coğrafya derslerinin verildiği görülebilir. Üstelik tarihi coğrafya kitabını hazırlayıp ilk baskısını yaptığımız yıllarda az olan tarihi coğrafya derslerinin büyük bir sıçrama yaparak

hızlıca yaygınlaştığı da dikkat çekici boyuttadır. Bu yaygınlaşmanın yanında, bazı üniversitelerde “tarihi coğrafya” adı ile verilen metodik içerikli derslere yenilerinin de ilave olduğu gözden kaçmamaktadır. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi tarih bölümünde Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası, Troas Tarihi Coğrafyası ve Arkeolojisi, Gelibolu Tarihi Coğrafyası ve Arkeolojisi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, arkeoloji yüksek lisans programında Klasik Arkeoloji Tarihi Coğrafyası, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, coğrafya bölümünde Türkiye’nin Tarihi Coğrafyası I ve II, Nevşehir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, tarih bölümünde İslâm Dünyasının Tarihi Coğrafyası gibi dersler bu bağlamda yakın yıllarda ortaya çıkan derslerdir.

Bu üniversitelerde bazılarında verilen derslerin içeriklerine bakılırsa şu manzara ile karşılaşmaktadır. Uludağ Üniversitesi tarih bölümünde dersin içeriği şöyledir: “Tarihin tanımı, coğrafya ile ilişkisi, kainat ve dünya içinde insanın yeri, insanın coğrafya ile tanışması ve onu fert olarak kullanması, insanın coğrafyayı ve coğrafyanın insanı etkileme şekilleri, insani ilişkilerde coğrafyanın etkisi, tabii şartların insanlar tarafından değiştirilmesi, Türklerin yeryüzünde yayıldığı alanlar, yeryüzünde yaşayış biçimleri, Anadolu’ya gelişleri, yerleşik hayata geçiş şekilleri, kurdukları köyler ve özellikleri, bunların büyümesi ve kasaba ve şehirleri, Anadolu’nun iskan biçimine Türklerin etkisi, dönemin değerlendirilmesi.”⁷⁶

Adnan Menderes Üniversitesi’nde: “Tarihi süreç içerisinde Anadolu’da kurulmuş olan antik kentlerden günümüze kadar yaşamını sürdürenlerin kalıntıları hakkında bilgiler vermek. Yaşamını sürdüren antik kentleri turizm açısından ele alarak turizme yönelik sonuçlarını ortaya koymak. Bunların kuruluşundaki felsefe, yer seçimindeki etkenler gibi konulara ağırlık vermek ve bunların coğrafi bölgelerde antik çağlardaki durumlarını sosyo-ekonomik açıdan incelemek.”⁷⁷

Abant İzzet Baysal Üniversitesi’nde: “Geçmişten günümüze tarihle coğrafyanın ilişkisi incelenip dünya genelinde mekân ve insan ilişkilerini tarihi süreç içerisinde değerlendirilip olayların güncelleştirilmesi. Dünya coğrafyasında siyasal ilişkilerin irdelenmesi; Türkiye özelinde geçmişten günümüze ülkenin coğrafi konumundan doğan jeopolitik öneminin tarihi süreç içerisinde değerlendirilmesi.”⁷⁸

Niğde Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü’nde yer alan Tarihi Coğrafya I ve Tarihi Coğrafya II derslerinin içerikleri şu şekilde verilmiştir: “Tarihi olayların gerçekleşmesinde coğrafyanın rolü (savaş, ekonomi, din ve toplumsal olaylardaki etkileri), 1071 öncesi Türk tarihinin gerçekleşmesinde coğrafyanın rolü. Türkiye tarihinde coğrafyanın rolü, Osmanlı devletinin kuruluş ve gelişmesinde coğrafyanın rolü ve bunun Türkiye Cumhuriyeti Devleti üzerinde etkileri.”⁷⁹

76 <http://fened.uludag.edu.tr/tarih/dersler/trh4053.html>

77 <http://turizm.adu.edu.tr/yuksekers.htm>

78 <http://www.sbe.ibu.edu.tr/sbe/programlar/sosyalbil.htm>

79 http://fenedebiyat.nigde.edu.tr/tarih/index.php?option=com_content&task=view&id=20&Itemid=35

Trakya Üniversitesi tarih doktora programında tarihi coğrafya: “Tarihin yardımcı bilim dallarından olan coğrafyanın tarihle ilişkisi, tarihi olayları etkileyen coğrafi faktörlerin belirlenmesi, insan tabiat ilişkisi açıklanmaktadır” şeklinde verilmektedir. Aynı kurumun arkeoloji yüksek lisans programında Klasik Arkeoloji Tarihi Coğrafyası dersi, “Anadolu başta olmak üzere, Akdeniz çevresi coğrafyasında antik dönemde yer alan bölgeler ve tarihsel süreç içerisinde oluşumlarına katkıda bulunan olaylar ele alınacaktır” denilerek ve Tarihi Coğrafya dersi ise, “Anadolu başta olmak üzere, Akdeniz çevresi coğrafyasında antik dönemde yer alan bölgelerin yerleşimleri, nehir ve dağlar gibi coğrafi oluşumların antik dönemdeki durumları incelenecektir” şeklinde açıklanmıştır.⁸⁰

Web sayfalarından derlenen bilgilere göre, tarihi coğrafya dersinin verildiği fakülte ve enstitülerde; tarih, coğrafya, arkeoloji, turizm, coğrafya eğitimi, tarih eğitimi, sosyal bilgiler eğitimi bölümlerinde lisans, yüksek lisans ve doktora seviyesinde bu ders verilmektedir. Dünyada değişen şartların ve ihtiyaçların ivme kazandırmasıyla bilimsel araştırmalar ve eğitim sürecinde de önemli değişiklikler olmuş ve bu çerçevede yeni dersler ve yeni konular öne çıkmıştır. Tarih ve ilgili konular yanında, özellikle sosyal ve kültürel konuların dikkat çekici bir okuyucu kitlesi kazanmasıyla, entelektüel yapı ve ekonomik alışkanlıklar da değişmeye başlamıştır. Şu halde tarihi coğrafyaya olan ilginin en önemli sebeplerinden birinin, tam da burada ifade edilen konuların tamamını kapsamasıdır demek yanlış olmayacaktır.

Lisans ve lisansüstü derslerden sonra, bu isimle yapılan lisan üstü tezlerle de bakmak faydasız değildir. YÖK’ün web sayfasında “tarihi coğrafya” ibaresi ile tarama yapıldığında karşımıza Şubat 2005 tarihi itibarıyla 26 tane tez ismi çıkmaktadır. Nisan 2012 itibarıyla 39, Ekim 2015 tarihinde 37 ve son olarak Mart 2018’de yapılan, *tez adma* göre taramada 47 tez çıkmıştır. Bunların 3 tanesi 2017, 4 tanesi 2016, 2 tanesi 2015, 4 tanesi 2014 ve 2 tanesi 2013 tarihli. Aynı taramayı *dizin adma* göre yaptığımızda, iki tanesi 2015 yılına ait olmak üzere, tez sayısı 84’e çıkmaktadır.⁸¹ En erken tarihli 1990 ve en yeni tarihli 2017 yılına ait bu tezlerin son yıllara doğru yavaş da olsa arttığına bakarak ülkemizde tarihi coğrafyanın yeni ve duyulan ilginin de artmakta olduğu söylenebilir. Bu tezlerin daha önce söylediklerimizi destekleyecek bir şekilde, çoğunluğunun coğrafya dışındaki bilim dallarına mensup kişiler olduğu hemen dikkati çekmekte olup tarih, ilahiyat, arkeoloji, prehistorya gibi disiplinlere ait çalışmalar çoğunluğu meydana getirmektedir.

Sonuç olarak, ülkemizdeki üniversitelerde lisans, yüksek lisans ve doktora programında *tarihi coğrafya* veya “...nın tarihi coğrafyası” isimleri altında çok

80 http://sobe.trakya.edu.tr/?i_id=132&menu_id=3.2.1

81 <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

sayıda dersin verildiği; yine bu kapsamda lisansüstü tezlerin yapıldığı bir gerçektir. Fakat başta tarih olmak üzere, coğrafya, turizm, arkeoloji, tarih eğitimi ve coğrafya eğitimi gibi bölümlerde verilen bu derslerin ve tezlerin çoğu kez isminden başka ortak bir tarafının olmadığı dikkati çekmektedir. Tarihi coğrafyanın, bir başka disiplin olan coğrafya tarihi ile sıklıkla karıştırılması da belirtilmesi gereken bir diğer problemdir. Esasen bu problem sadece ülkemize ait bir realite değildir. 2004 tarihli bir çalışmada da şu şekilde vurgulandığı üzere, “Fransa’da, diğer ülkelerde de olduğu gibi, tarihi coğrafya, coğrafya tarihi ile yani dünyanın bilimsel araştırma tarihiyle uzun bir süre boyunca birbirine karıştırılmıştır.”⁸² Fakat ülkemizdeki duruma bakıldığında, hem makale ve kitaplardan, hem de dersler ve yaptırılan tezlerden de anlaşılacağı üzere, iki alanın karıştırılma oranının çok daha fazla olduğunu söylemek gereklidir. Buradan hareketle, tarihi coğrafyanın Türkiye’de çok iyi bilinmediğini, bu yüzden de her bilim dalından bu konu ile ilgilenenlerin farklı bir bakış açısına sahip olduklarını ve sonuçta aslında bir tarihi coğrafya gerçeği varken, ortaya çok farklı düşünce ve çalışmaların çıktığını söylemek mümkündür. Bu yüzden de, tarihi coğrafya alanında çalışanların en kısa zamanda bir araya gelerek, aynı gerçeğe ve aynı bütüne doğru adım atmak için gerekenleri yapmaları kanaatinde olduğumuzu belirtmemiz gereklidir.

Türkiye’de Tarihi Coğrafyanın Geleceği

Coğrafyada bugün ele alınan konuların doğrudan veya dolaylı bir biçimde geçmişe uzanan bir tarafı bulunduğuna göre, tarihi coğrafya araştırmalarının gelecekte artarak devam edeceğini kestirmek zor değildir. Bugünkü şartlarda coğrafya ve tarih disiplinlerinin tek başlarına çözemediği sorunlar, yeni birincil kaynakların kullanımı ve teknik imkanların her geçen gün daha iyiye gitmesinin de yardımıyla, tarihi coğrafya sayesinde kolaylıkla çözülebilecektir.

Öncelikle, şimdiye kadar ülkemiz üniversitelerinde bir bölüm veya araştırma merkezi kurulmadığı için, henüz ülkemizde tarihi coğrafyanın kurumsallaşmadığını vurgulamak gereklidir. Dolayısıyla Türkiye’deki tarihi coğrafya çalışmalarının değerlendirildiği buraya kadar olan kısımda, bahsi geçen tüm araştırmaların kişisel çabalar sonucu ortaya çıktığını belirtmekte fayda vardır.

Coğrafyada bugün ele alınan bütün konuların doğrudan veya dolaylı bir biçimde geçmişe uzanan bir tarafı bulunduğuna göre, tarihi coğrafya araştırmalarının gelecekte artarak devam edeceğini kestirmek zor değildir. Bugünkü şartlarda coğrafya ve tarih disiplinlerinin tek başlarına çözemediği sorunlar, yeni birincil kaynakların ortaya çıkması ve teknik imkanların her geçen gün daha iyiye gitmesinin de yardımıyla, tarihi coğrafya sayesinde kolaylıkla çözülebilecektir.

82 M. Bassin-V. Berdoulay, “Historical Geography: locating time in the spaces of modernity”, 2004, s. 70.

Tarihi coğrafyanın geleceğinin, özellikle Türkiye açısından son derece açık ve ufkunun çok geniş olduğunu burada ayrıca belirtmek gereklidir. Zira öncelikle ülkemizde tarihi coğrafya araştırmaları henüz oldukça yenidir ve dolayısıyla araştırmalarda kullanılacak kaynak malzemeler henüz tüketilmemiştir. Ayrıca, bütün disiplinler için söz konusu olan “bilimsel araştırmaların sonu yoktur” gerçeğinin dışında; sadece, Türkiye topraklarının bulunduğu konumu ve tarih boyunca geçirdiği gelişmelerin doğal bir sonucu olarak sahibi bulunduğu kültürel mirasın göz kamaştırıcı zenginliği bile, bizleri kolaylıkla yukarıda belirtilen sonuca götürmektedir. Gerçekten de bugün ülkemizde bulunan Osmanlı arşivlerindeki yaklaşık 300.000 defter ve 150.000.000 belge ile Dünya’nın en zengin arşivleri olduğu gerçeği bir kenara bırakılsa bile, Türkiye’nin hiçbir Avrupa ülkesi ile kıyaslanamayacak kadar çeşitli ve zengin bir *kültürel mirasa* sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla bu denli çeşitli ve zengin kültürel mirasın bir değil birçok disiplin tarafından çok yönlü olarak araştırılıp bilim dünyası ve ülkemiz yararına değerlendirilmesi esasen bir zorunluluktur.

Bu çerçeveden konuya yaklaşırsa; D. Hardy’nin daha 1988 yılında “*Historical Geography and Heritage Studies*”⁸³ isimli makalesinde, konuya değinip tarihi coğrafyanın kültürel miras için önemine vurgu yaptığı hatırlatılmalıdır. Ayrıca yine aynı şekilde, D. Hooke’un ise 1999 yılında, “The Role of the Historical Geographer Today” isimli makalede, araştırmacı olarak tarihi coğrafyacının yapacağı katkıların birisi kültürel miras olmak üzere başlıca üç sahada olacağını (1-Biyolojik çeşitliliğin korunması; 2-Bölgesel karakterin korunması, 3-Kültürel mirasın tanımlanması)⁸⁴ belirttiği dikkate alındığında, kültürel miras bahsinin, tarihi coğrafya için son derece önemli olduğu açıktır.

Tarihi coğrafyanın temel amaçları içinde sayılabilecek olan bu husus, Dünya’da son yıllarda önemi alabildiğince artan turizm ve özellikle kültür turizmi ile yakından ilgilidir. Çevresiyle uyumlu bir şekilde yaşayan kültür unsurları, kültürel peyzajı oluşturur. Bunlar modern ya da geçmişteki insan gruplarının ekonomisi, sosyal hayatı, ulaşım şekilleri, sanatı, inancı hakkındaki önemli delillerdir. Günümüzde, uluslararası kuruluşların destekleriyle özellikle geçmişten miras kalan ve yok olmaya yüz tutmuş kültürel peyzaj yaşatılmaya çalışılmaktadır. Bunlar korumaya alınmadığı takdirde modern dönemdeki değişimlerden ve tek tiplilikten etkilenerek hızla yok olacaktır. Böyle yerler yok olma tehdidi altında olduğu için insanlar tarafından orijinal haliyle görülmek istenmektedir. Gerçekten de bahsedilen durum turizm sektörünün içinde *kültür turizmi* adıyla bir faaliyet alanının doğmasına yol açmıştır. Kültür turizminde insanlar, gezdikleri yerlerin orijinal kalıntılarını doğal ortamında görmeyi ve mekanın havasını teneffüs etmeyi arzulamaktadırlar. Bunların araştırılması ise aslında geçmişin coğrafyasının işidir.

83 D. Hardy, “Historical Geography and Heritage Studies”, *Area*, 20/4, 1988, s. 333-338.

84 D. Hooke, “The Role of the Historical Geographer Today”, 1999, s. 62-64.

C. O. Sauer'in (1900-1993) çalışmalarında olduğu gibi, kültürün tarihi boyutu öne çıktığında kültürel coğrafya, tarihi coğrafyaya yaklaşmakta ve onunla tarihi coğrafya adı altında tek vücut olmaktadır. Bütün bunlar tarihi coğrafyanın popülerliğinin anlaşılması için önemli hususlardır.

Gerçekten de Türkiye, her geçen gün bir parçası daha yok olan ve yeri doldurulması imkansız kültürel mirasına karşı sorumluluğunu, başta üniversiteler ve kamu kurumlarının yaptıkları olmak üzere ilgili tüm sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte hareket ederek, yerine getirmelidir. Bu amaçla öncelikle kültürel mirasın araştırılarak, bu zenginliğin envanterinin yapılması, arkasından da korumaya yönelik kamuoyunu bilgilendirici faaliyetler yerine getirilmesi ve son adımda da turizme açılması gereklidir. Bu noktadan hareketle, gerek üniversiteler ve diğer kamu kurumları gerekse ulusal veya uluslararası sivil inisiyatifler ve fon kuruluşları ile işbirlikleri geliştirilerek; ilgili diğer bilimlerde tarihinde coğrafyacıların da içerisinde olduğu disiplinlerle birlikte Türkiye'nin kültürel mirasının araştırılması, belirlenmesi ve konunun önemine ilişkin kamuoyu bilinci oluşturmayı amaçlayan çalışmalar yapılması gereklidir.

Tarafımızdan yürütülerek tamamlanan "Türkiye İskan Tarihinde Önemli Bir Problem: Kaybolan Yerleşmeler" isimli TÜBİTAK projesinde yaptığımız araştırmalar ve arazi çalışması bir kez daha göstermiştir ki, *kültürel mirasımızın* tespit edilerek kayıt altına alınmasında mutlak surette tarihi coğrafya bakış açısına ihtiyaç bulunmaktadır. Zira şimdiye kadar tamamen bilimsel araştırmalardan uzakta kalmış, coğrafyacılar ve tarihçiler tarafından çalışılmamış olan bu konu, bahsedilen araştırma sayesinde bilimsel gündeme taşınmış, Türkiye iskan tarihi, daha doğrusu yerleşmenin evrimi için -yakın bir dönem de olsa- bilinmeyen çok fazla olduğunu göstermiştir. Ayrıca arazi araştırması sırasında, arşiv belgelerinden bulduğumuz bilgilerin, köylerde bulunan belli bir yaşın üzerindeki insanların hafızalarında hala yaşadığı, fakat gençlerin bunların hiçbirisini bilmedikleri dikkate alınır, Osmanlı gibi yakın dönem kültürel mirasımızın mümkün olan en kısa sürede araştırılarak kayıt altına alınması zorunluluğu bulunduğunu da belirtmek gerekir.⁸⁵

Bazı önemli araştırma alanı ve görevleri belirtilen tarihi coğrafyanın -en azından şu an itibarıyla- ciddi bir problemi bulunmaktadır. Yukarıda ele alındığı gibi, tarihi coğrafyacı olmak için bu alanda öğretimi yapılan bir lisans ya da lisansüstü eğitim programı bulunmamaktadır. Dolayısıyla bugün üniversitelerin farklı bölümlerinde, lisans, yüksek lisans ve doktora seviyelerinde çeşitli bilim mensuplarının tarihi coğrafya dersleri verilmekte, fakat herkes kendi bildiğini *tarihi coğrafya* olarak anlattığı ve yayım yaptığından, ortada ciddi bir karmaşa bulunmaktadır. Gümüşçü'nün çalışmaları bu karmaşayı biraz azaltmış olsa da,

85 Bu proje hakkında daha fazla bilgi için bkz. <http://kayipkoy.com/anasayfa-1.1.1.html>.

tamamen ortadan kalkmamış olan bu karmaşa ancak tarihi coğrafyanın *kurumsal* bir yapıya kavuşması ile son bulacaktır.

Bilindiği gibi bir bilim dalının temeli, o konuda uzmanlaşmayı sağlayacak eğitsel bir örgütlenmenin kurulup sürdürülmesiyle gerçekleştiğine göre, Türkiye’de de tarihi coğrafyanın kurulması için bahsedilen eğitsel örgütlenmenin hayata geçirilmesi zorunlu görünmektedir. Dünya’nın önemli üniversitelerinde sadece bir araştırma sahası olarak değil, kurumsallaşmış bir şekilde, bilimsel camiada yerini alan tarihi coğrafyanın, Türkiye’de de kurumsallaşabilmesi için ülkemiz akademik sistemi içerisindeki yerini bulması gerekmektedir.

İlgili diğer disiplinlerle birlikte tarihi coğrafyanın amacı; Türkiye’nin bütün tarihi ve arkeolojik varlıklarının, somut ve somut olmayan tüm kültürel mirasının araştırılarak tespit edilmesi, envanterinin çıkarılması ve korunmasını sağlayarak, nihayetinde bu varlıkların ulusal ve uluslararası turizme açılarak bir çekim merkezi haline getirilmesi için gerekli bilimsel altyapıyı sağlamaktır. Böylece aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik açılardan çevreci ve sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanmasına yönelik çalışmalara da katkıda bulunarak, ilgili tüm sektörlerdeki alanlarda nitelikli elemanlar yetiştirmektedir.

Böyle bir kurumsal altyapı ise, başlangıçta ülkemizde kültür üzerine çalışan başta tarihçi, coğrafyacı, dilci olmak üzere bütün sosyal bilimcileri bir araya getirerek, Türkiye’nin sahip olduğu kültürel mirasın araştırılıp ortaya çıkarılmasında büyük işler başaracaktır. Gerekli eğitim ve araştırma ortamı kurulduktan sonra ise, şimdi diğer disiplinlere mensup olup da kendi ilgi ve çabalarına bağlı olarak tarihi coğrafyaya yönelmelerin tesadüflere ve kişinin isteğine bağlı olduğu gerçeğini değiştirecek ve kurumsal devamlılık sağlanacaktır. Ancak bu sayede, tarihi coğrafyada eğitim alanların, bu sahada uzmanlaşmaları sağlanacak ve Türkiye’nin sahip olduğu zengin kültürel miras coğrafi açıdan araştırılarak bilime ve turizm sektörü ile diğer uygulayıcılara yeni katkılar yapabilecektir.

Şimdiye kadar yapılan çalışmaların yoğunlaştığı bu sahalar, bir anlamda gelecekte de yoğunlaşarak artışın yaşanacağı eğilimlere ışık tutarak, ülkemizdeki tarihi coğrafya çalışmalarına da yön verecektir. Burada hem şimdiye kadarki tarihi coğrafya çalışmalarındaki eğilimler hem de ülkemizdeki arşiv belgeleri ve kültürel miras zenginliği dikkate alınarak geleceğe yönelik bazı öngörülerde bulunabiliriz. Aslına bakılırsa, Türkiye’deki tarihi coğrafyanın geleceğine yönelik bu niteliklerin bazılarının, ülke topraklarının geçmişindeki benzer ve ortak taraflar nedeniyle, bir anlamda Y. Ben-Arieh’in İsrail’in gelecekteki tarihi coğrafya araştırmaları⁸⁶ için söylediğine benzer olması doğaldır. Yine ülkemizin kendine has koşullarına bağlı olarak bazıları sadece ülkemize mahsus nitelikler durumundayken, bazıları da aynı zamanda temennilerimizi ifade etmektedir. Dünya’daki tarihi coğrafya

86 Y. Ben-Arieh, “Historical Geography in İsrail: retrospect and prospect”, 1982, s. 8-9.

araştırmalarındaki durum dikkate alındığında, bu temennilerimizin kısa ve orta vadede gerçekleşeceği söylenebilir. Şimdi, geleceğe yönelik öngörülerimiz hakkındaki tüm bu hususları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1. Öncelikle ülkemizdeki tarihi coğrafya çalışmaları artarak ve araştırma eğilimleri çeşitlenerek devam edecektir,
2. Tarihi coğrafya bölümü ve araştırma merkezleri kurularak bu sahanın kurumsallaşması gerçekleşecektir,
3. Bu sahadaki araştırmacılar, yurt dışındakiler ile daha fazla entegre olarak ortak çalışma yapacaklardır,
4. Arazi araştırmaları ile birlikte çok sayıda ve çeşitli nitelikte birincil kaynakların kullanımı yaygınlaşacaktır,
5. Geçmiş dönemlerde kısa zaman dilimlerini derinlemesine analiz eden çalışmalar artacaktır,
6. Ampirik verilerin kullanımıyla yapılan çalışmalar yaygınlaşacak ve ülkemizden başka disiplinler ve yurt dışındaki benzer çalışmaları karşılaştırmalı olarak ele alan çalışmalar yapılacaktır,
7. Dar alanlı ve spesifik konular ile geniş alanlı ve genel konuları kapsayan çalışmalardan hareketle genel sistematik çerçevenin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yürütülecektir,
8. Tarihi CBS üzerine çalışmalar yaygınlaşacaktır,
9. Geçmişe ait sosyal ve ekonomik konular ile özellikle kültürel miras konularında yeni ve çeşitli tespitler/keşifler yapılacaktır.

Sonuç

Buraya kadar görüldüğü üzere, tarihi coğrafya interdisipliner bir araştırma sahası olsa da, temelde mekanı merkeze alarak, insan ile olan etkileşimleri üzerinde duran coğrafyanın geçmişteki yansımasından başka bir şey değildir. Esasen ilke ve yöntemleri coğrafya olmakla birlikte, verilerinin tamamı ve bazı yöntemleri tarihi bilimlere ait olduğundan, verilerin okunması ve değerlendirilmesi bağlamında da yine geçmişe dönük çalışma yapan disiplinlerden faydalanmaktadır.

İlke, yöntemler, teknikler, veriler ve bakış açılarını coğrafya ve tarih bilimi gibi Eski Çağ'dan beri var olan köklü ve farklı iki disiplinden alan tarihi coğrafya, tıpkı sarı ile kırmızı rengin birleşmesiyle, onlardan tamamen ayrı yeni bir renk, yani turuncu renginin çıkması gibi ayrı ve yeni bir araştırma sahasıdır. Çağdaş coğrafyacının çözüm üretmek amacıyla uğraştığı tüm problemlerin, doğrudan veya dolaylı bir biçimde geçmiş ile bağlantısı olduğuna göre, tarihi coğrafyacının çözmeye çalıştığı problemler ve ortaya çıkardığı bilgiler, coğrafyacılar için hayati öneme sahiptir.

Tarihi coğrafya, interdisipliner doğası gereği, tarih başta olmak üzere, arkeoloji, prehistorya, antropoloji, Kuaterner bilimi gibi coğrafya dışındaki paydaşlarla birlikte hareket edip ortak çalışmalar yaparak, bir disiplinin altından kalkamayacağı karmaşık ve kompleks problemlere çözümler üretebilmek için vardır. Dünyada bunun nitelikli örnekleri veriliyorken, ülkemizde de bu türden araştırmaların hızla artması gereklidir. Zira diğer tüm disiplinlerarası araştırma alanları gibi, tarihi coğrafya da kendisini oluşturan disiplinlerin tek tek başa çıkamadığı, yetersiz kaldığı problemlerin çözümünde önemli katkılar sağlayabilecek yapıdadır. Disiplinlerarası araştırma sahaları zaten bu sebepten, -tarihi coğrafya için- tarih ve coğrafya disiplininin tek başlarına çözmekte yetersiz kaldığı problemlerin çözümü için bir araya gelmemişler midir?

Dünyada tarihi coğrafyanın ortaya çıkması XVIII. yüzyıl başlarına kadar geriye gitmesine rağmen, bu süreç ülkemizde gecikmeli yaşanmıştır. Üstelik sadece başlangıç değil, sonraki dönemlerde yaşanan, metodoloji ve eserler konusundaki gelişmelerin takibi neredeyse batıdan kopuk ve geriden yapılan bir takip şeklinde gerçekleşmiştir. Yakın zamanda ortaya çıkmasına rağmen, sahip olduğu üstünlükler ile daha zor işleri çok daha kısa zamanda ve nitelikli bir şekilde yapabilen CBS’nin coğrafya araştırmalarında her geçen gün daha önemli hale gelmesine bağlı olarak, tarihi coğrafyada da benzer şekilde *tarihi CBS*, önemli hale gelmiştir. Ama ne yazık ki ülkemizde coğrafyacıların CBS’yi Batı’dakine göre daha az ve biraz geriden takip etmesine bağlı olarak, ülkemizde tarihi CBS için esaslı bir alt yapı kurulduğundan söz etmek için henüz erkendir.

Coğrafya içerisinde özellikle dünyada son derece önemli hale gelen kültürel coğrafya ile sahip olduğu tabii ve kültürel değerlerini turizme açarak *ekonomiye kazandıran* ülkelerin yaptıkları dikkate alınırsa, Türkiye için bu konu ayrıca önem kazanmaktadır. Zira tarihi coğrafya veri kaynakları açısından, kıyas kabul edemeyecek kadar zengin olan ülkemiz, yine sahip olduğu aynı seviyedeki kültürel mirası ile de dikkat çekmekte ve bu zenginliklerin öncelikle tespit edilmesi, bilinenlerin korunması, restore edilmesi, kullanıma açılması ve nihayet sürdürülebilir biçimde faydalanılması gibi hususların tamamı, ilgili diğer disiplinler yanında tarihi coğrafyacıların da ilgisini beklemektedir.

Ülkemiz kültürel mirasının, hem bilimsel hem de turizm sahasında daha fazla ve etkin bir biçimde temsil edilebilmesi başta olmak üzere, yukarıda belirtilen hususların hızla ve nitelikli bir şekilde hayata geçirilmesi gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, bu sahadaki araştırmaların kurumsallaşması için, Türkiye’de bir *tarihi coğrafya* bölümünün kurulmasını zorunlu görüyor ve toplumsal fayda adına bunun mümkün olan en kısa sürede gerçekleşmesini ümit ediyoruz.

Son söz olarak, Türkiye’de şimdiye kadar hem coğrafyacı hem de diğer disiplinler tarafından tarihi coğrafya sahasında yapılan araştırmalar nicelik ve nitelik açısından, Erinç tarafından değerlendirilen 1973 öncesine göre çok büyük

gelişmeler kaydetmişse de batıdaki tarihi coğrafya araştırmalarının seviyesine ulaşmak için daha uzun bir yolumuzun olduğu kabul edilmelidir. Başka bir ifade ile Türkiye tarihi coğrafya araştırmalarının bugün geldiği nokta, ne yazık ki istenilen seviyelerde değildir. Oysa ki Türkiye'nin sahip olduğu tarihi çeşitlilik ve kültürel miras zenginliği dikkate alındığında, bu sahada yapılacak araştırmaların önü fazlasıyla açık olup ülkemiz tarihi coğrafyasını ileriye taşımak için çok çalışacak genç araştırmacılarını beklemektedir.

Kaynakça

- Abdurrahman Şeref, *Coğrafya-yı Umumi*, İstanbul: Karabet Matbaası, 1303.
- Açık, Tansu, "Anadolu'da Eskiçağ'dan Kalma Yer Adları", *Kebikeç*, sy. 23, 2007, s. 23-30.
- Ağarı, M., *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, İstanbul: Kitabevi, 2002.
- Ahmed Rifat, *Lügat-ı Tarihiye ve Coğrafiye, C.I-VII*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, (1299/1881).
- Baker, A. R. H., "The Dead Don't Answer Questionnaires: Researching and Writing Historical Geography", *Journal of Geography in Higher Education*, vol. 21, 1997, s. 231-243.
- Baker, A.R. H., "Geography and History Bridging the Divide", *Cambridge Studies in Historical Geography* içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Bassin, M-V. Berdoulay, "Historical Geography: locating time in the spaces of modernity", *Human Geography, A History For the 21st Century*, ed. G.Benko-U. Strohmayer, s. 64-82, London: Arnold Publication.
- Ben-Arieh, Y., "Historical Geography in İsrail: retrospect and prospect", *Period and Place Research Methods in Historical Geography*, ed. A.R.H. Baker-M. Billinge, Cambridge: Cambridge University Press, 1982, s. 3-9.
- Bölen, Fulin, *Anadolu'da Yerleşme Sisteminin Evrim Analizi Ve Çağdaş Mekan Düzenleme Politikalarına Etkilerinin İncelenmesinde Bir Yöntem Denemesi*, İstanbul: İTÜ. MM. Fak. Yayınları, 1978.
- Butlin, R. A., "Theory and Methodology in Historical Geography", *Historical Geography: Progress and Prospect*, ed. M. Pacione, London: Croom Helm, 1987, s. 16-45.
- Butlin, R. A., *Historical Geography, Through the Gates of Space and Time*, London: Edward Arnold, 1993.
- Celal Nuri [İleri], *Coğrafya-yı Tarih-i Müllk-i Rum*, İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1918.
- Clark, A. H., "Historical geography", *American geography: Inventory and prospect*, ed. P. James-C. Jones, Syracuse: Syracuse University Press, 1954, s. 70-105.
- Darby, H. C., *An Historical Geography of England Before AD 1800*, Cambridge: Cambridge University Press, 1936.
- Darby, H. C., "On the writing of historical geography, 1918-1945", *British Geography, 1918-1945*, ed. R. W. Steel, Cambridge University Press, 1987.
- Darby, H. C., *A New Historical Geography of England*, Cambridge: Cambridge University Press, 1973.
- Dobbs, G. Rebecca, "Archival Materials and The Teaching of Historical Geography and Historical GIS", *Journal for North Carolina Archivist*, vol. 9, 2011, s. 2-14.
- Driver, Felix, "Research in historical geography and in the history and philosophy of geography in the UK, 2001-2011: an overview", *Journal of Historical Geography*, 42, 2013, s. 203-211.
- Eastwood, W., O. Gümüşçü, H. Yiğitbaşoğlu, J. F. Haldon ve A. England, "Integrating Palaeoecological and Archaeo-Historical records: Land use and Landscape change in Cappadocia (central Turkey) since late Antiquity" (W. Eastwood

- ve diğerleri ile), *Archaeology of the Countryside in Medieval Anatolia*, ed. T. Vorderstrasse and J. Roodenberg, PIHANS 113, 2009, s. 45-69.
- Emiroğlu, K., "Türkiye'de Tarihsel Adlar", *Kebikeç*, sy. 1, 1995, s. 97-102.
- Erinç, S., *Elli Yılda Coğrafya*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Ankara: Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, 1973.
- Gencan, Tahir Nejat, "Sıfatlar", *Türkçe Biçim Bilgisi*, ed. Hülya Pilancı, Eskişehir: A.Ü. AÖF., 2013.
- Guelke, Leonardo, *The Relations Between Geography and History Reconsidered, History and Theory: studies in the philosophy of history*, Blackwell Publishers, 1997.
- Guelke, L. "Historical understanding in geography an idealist approach", *Cambridge Studies in Historical Geography içinde*, Cambridge University Press, 2010.
- Gutiérrez, J. -P. López-Nieva, "Are international journals of human geography really international?", *Progress in Human Geography*, 25/1, 2001, s. 53-69.
- Gümüşçü, O., "Tarihi Coğrafya ve 'An Historical Geography of the Otoman Empire' (D. E. Pitcher) Üzerine", *Türkiye Günlüğü*, sy. 61, 2000, s. 85-92.
- Gümüşçü, O., *Tarihi Coğrafya Açısından Bir Araştırma: XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Ankara: TTK Yayınları, 2001.
- Gümüşçü, O., "Internal migrations in sixteenth century Anatolia", *Journal of Historical Geography*, vol. 30/2, 2004 s. 231-248.
- Gümüşçü, O., *Tarihi Coğrafya*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010.
- Gümüşçü, Osman-Y. Kılıç-H. Çınar-A. Uğur, *Açıklamalı Türkiye Tarih Atlası Projesi (ATTAP)*, SOBAG/TÜBİTAK Projesi, 2011.
- Gümüşçü, O., "Türkiye Tarih Atlası Çalışmaları", *Belleten*, sy. 275, 2012, s. 261-322.
- Gümüşçü, O., "Temel Kavramlar ve İlgili Alanlar", *Tarihi Coğrafya*, ed. O. Gümüşçü, Eskişehir: AÜ. Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2013, s. 1-29.
- Gümüşçü, O., "Coğrafya ve Tarihi Coğrafya", *Tarihi Coğrafya*, ed. O. Gümüşçü, Eskişehir: AÜ. Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2013, s. 30-57.
- Gümüşçü, O., "Köken ve Gelişim", *Tarihi Coğrafya*, ed. O. Gümüşçü, Eskişehir: AÜ. Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2013, s. 58-83.
- Gümüşçü, O., *Coğrafyaya Davet*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014.
- Gümüşçü, Osman-Ç. Şenkul-H. H. Yılmaz, *Temelleri Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*, ed. O. Gümüşçü, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014.
- Gümüşçü, Osman-A. Demir-E. Erdoğan Özünlü, *Türkiye İskan Tarihinde Önemli Bir Problem: Kaybolan Yerleşmeler*, SOBAG/TÜBİTAK Projesi, 2016.
- Hamshere, J. D., "Data Sources in Historical Geography", *Historical Geography: Progress and Prospect*, ed. M. Pacione, London: Croom Helm, 1987, s. 46-69.
- Hardy, D., "Historical Geography and Heritage Studies", *Area*, 20/4, 1988, s. 333-338.
- Hartshorne, R., *The Nature of Geography, A Critical Survey of Current Thought in the Light of the Past*, Michigan: Ann Arbor, 1951.
- Heffernan, M., "Historical Geography", *The Dictionary of Human Geography*, ed. Derek Gregory ve diğ. Wiley-Blackwell, 2009, s. 332-335.

- Hoelscher, Steve, "Historical Geography", *Encyclopedia of Human Geography* içinde, ed. Barney Warf, SAGE Publications, 2006, s. 210-217.
- Hooke, D., "The Role of the Historical Geographer Today", *Norsk Geografisk Tidsskrift-Norwegian Journal of Geography*, vol. 53, 1951, s. 61-70.
- Hütteroth, W.D., *Landliche Siedlungen im Südlichen Inneranatolien in den Letzten Vierhundert Jahren*, Im Selbstverlag des geographischen Institus der Universitat Göttingen, Göttingen, 1968.
- Işık, Ş., "Tarihsel Coğrafya Açısından Temettuat Defterlerinin Değerlendirilmesi ve Aşağı Akçay Havzası Örneği", *Ege Coğrafya Dergisi*, X, 1999, s. 239-280.
- İnalçık H., *Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler*, İstanbul: Kronik Yayınları, 2017.
- Jaeger, H., *Historische Geographie*, Georg Westermann Verlag, Braunschweig, 1969.
- Johnston, R. J.-D. Gregory, D. M. Smith, *The Dictionary of Human Geography*, UK, 1997.
- Kalfoğlu, İoannis, *Küçük Asya Kitasının Tarihi Coğrafyası*, haz. Ö. Özgür, İstanbul: Albatros Yay., 2013.
- Karahan, Leyla, *Türkçe'de Söz Dizimi, Cümle Tahlilleri*, Ankara: Akçağ Yay., 1999.
- Komasyon, *Gulbenkian Komisyonu Sosyal Bilimleri Açın*, çev. Ş. Tekeli, İstanbul: Metis Yayınları, 2016.
- Kullera, Zdeněk, "Historical Geography between and historiography", *Klaudyán: Internet Journal of Historical Geography and Environmental History*, vol. 5, no.1, 2008, s. 5-13.
- Mehmed Eşref [Albatı], *Tarih-i Umumi ve Osmani Atlası*, İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1910.
- Mehmed Eşref [Albatı], *Mükemmel ve Mufassal Tarih-i Osmani Atlası*, İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1915.
- Mitchell, J. B., *Historical Geography*, Hodder and Stoughton, London, 1975.
- Morrisey, J. ve diğ., *Key Concepts in Historical Geography*, Sage Publications, 2014.
- Nişanyan, S., *Hayali Coğrafyalar: Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Değiştirilen Yeradları*, İstanbul: Tesev Yayınları, 2011.
- Ortaylı, İ., "Önsöz", *Dünya Tarih Atlası*, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yay., 2006.
- Pacione, M., "Introduction", *Historical Geography Progress and Prospect*, ed. M. Pacione, London: CroomHelm, 1987, s. 4-15.
- Que, W., "Historical Geography in China", *Journal of Historical Geography*, 21/4, 1995, s. 361-370.
- Ramsay, W. M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. M. Pektaş, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1960.
- Röllig, W., "Historical Geography: Past and Present", M. Liverani (Hrsg.), *Neo-Assyrian Geography*, Rom, 1995, s. 117-125.
- Sauer, C. O., "Foreword to historical geography", *Annals of th Association of American Geographers*, 31, 1941, s. 1-24.
- Selen, H. S., "Strabon'a Göre Eski Çağlarda Doğu Anadolu", *AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, III/1-2, 1948, s. 237-246.

- Sözer, A. N., "Türkiye'nin Kırsal Yerleşim Coğrafyasına İlişkin Terminolojik Sorunlar ve Tipolojik Yaklaşımlar", *Ege Coğrafya Dergisi*, sy. 1, İzmir, 1983, s. 1-13.
- Stewig, R., *Batı Anadolu Bölgesinde Kültür Gelişmesinin Ana Hatları*, çev. R. Turfan, İstanbul: İTÜ. Yayınları, 1970.
- Strange, G., *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, çev. A. Eskikurt-C. Tomar, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015.
- Şahin, İbrahim, *Çerçeve, Terim. Yöntem ve Sınıflandırmalarıyla*, Ankara: Pegem Akademi, 2015.
- Şemseddin Sami, *Kamusu'l-Alam, C. I-VI*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1898.
- Teymur, N., "Disiplinlerin Aralığında(ki) Mekan", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyum Bildirileri*, İstanbul: Metis Yayınları, 2013, s. 269-280.
- Tosh, J., *Tarihin Peşinde. Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*, çev. Ö. Arkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- Tunçel, H., "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler", *FÜ. Sos. Bil. Ens. Dergisi*, 10/2, Elazığ, 2000, s. 23-34.
- Umar, B., *Türkiye'deki Tarihsel Adlar, Türkiye'nin Tarihsel Coğrafyası ve tarihsel adlar üzerine alfabetik düzende bir inceleme*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 1993.
- Yılmaz, Hasan Hüseyin, "Tanım, Kapsam ve Amaç", Edt. O. Gümüşçü, *Tarihi Coğrafya*, Eskişehir: AÜ. Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2013, s. 84-111.
- Yılmaz, Hasan Hüseyin, "Tarihi Coğrafyanın Yapısı", *Temelleri Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*, ed. O. Gümüşçü, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014, s. 291-384.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=tarihi&uid=49796&guid=TDK.GTS.51b9e1507b01b2.49196962
- <http://kayipkoy.com/anasayfa-1.1.1.html>.
- <http://nisanyanmap.com>.

Türkiye’de Tarihi Coğrafya Literatürü

Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ

Özet

Kısaca geçmişin coğrafyası olarak tanımlanan tarihi coğrafya, modern coğrafya ilke ve yöntemleri ile bir mekanın geçmişte araştırılması anlamına gelmektedir. Dünya’da XVIII. yüzyılın başlarında ortaya çıkmasına rağmen ülkemize biraz gecikmeyle XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Batılı eserlerden çeviriler yaparak kitap hazırlayan müellifler sayesinde Türk coğrafya literatürüne girmiştir. Şu halde Tanzimat sonrasında başlayan bu araştırmalar, Cumhuriyet’in ilanından sonra bir süre tamamen unutulmuş gibidir. 1960 yılında W.M. Ramsay’in “Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası” isimli eserinin dilimize kazandırılmasıyla yeniden kullanıma giren tarihi coğrafya, coğrafyacılarımızın batıyı yakından takip edememesi ve diğer faktörler nedeniyle ne yazık ki sağlam bilimsel temeller üzerine oturamamıştır. 1990’lara doğru yeniden bu isimle bazı eserler hazırlanmasına rağmen, ancak 2000 yılından itibaren yapılan çalışmalar ile modern tarihi coğrafya örneklerine kavuşulmuştur.

Bu yazıda, başlangıcından itibaren Türkiye’de bu sahada yazılan, tarihi coğrafya isimli çalışmalar ile ismi farklı olsa da bu kapsamda değerlendirilen eserlerden yapılan seçkiler incelemeye tabi tutulmuştur. Yapılan değerlendirme ve mümkün olduğunca kapsamlı bir analiz sonucunda, ülkemizdeki tarihi coğrafya çalışmaları, iki şekilde gruplandırılmıştır. İlki, nitelikleri ve kronolojik gelişimleri dikkate alınarak üç bölüm halinde; ikincisi kaynaklar, metotlar ve yapısal özellikleri dikkate alınarak da altı bölüm halinde incelenmiştir. Bu sayede tarihi coğrafyanın ülkemizdeki geçmişi analitik bir şekilde incelendiği gibi, tarihi coğrafya araştırmalarının bugünkü durumu için bazı bilgiler verilerek, geleceği hakkında da bazı öngörülerde bulunulmuştur. Yapılan bütün çalışmalar değerlendirildiğinde görülecektir ki, Türkiye tarihi coğrafya araştırmalarının bugün geldiği nokta, ne yazık ki Batı’ya göre geridedir. Bu durumu değiştirmek ise, ancak modern tarihi coğrafya metotları çerçevesinde daha fazla araştırma yapmak ile mümkündür. Türkiye’nin sahip olduğu tarihi çeşitlilik ve kültürel miras zenginliği dikkate alındığında, bu sahada yapılacak araştırmaların önü fazlasıyla açık olup geride olan seviyemizi ileriye taşımak için çok çalışacak genç araştırmacılarını beklemektedir.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Tarihi coğrafya, coğrafya tarihi, metodoloji, kronolojik tasnif, analitik tasnif

Literature of Historical Geography in Turkey

Osman GÜMÜŞÇÜ

Abstract

Historical geography, briefly defined as the geography of the past, means researching a place in the past with the principles and methods of modern geography. Although it appeared in the beginning of the XVIII. century in the world, historical geography entered the Turkish geography literature in the second half of the XIX. century thanks to the authors, who prepared books by making translations from Western works. In this case, this research which started after the Tanzimat Era seems to be completely forgotten after a while the proclamation of the Republic. The historical geography in Turkey, which become available in our language after the introduction of W. M. Ramsay's "Historical Geography of Anatolia", was not based on scientific foundations because of the lacking interest in following the West closely and of other factors. The first examples of modern historical geography emerged in early 2000s although some works were produced with similar titles to "Historical Geography of Anatolia" in 1990s.

In this article, all the works that can be considered as historical geography studies, -from their emergence until today- are examined. As a result of the evaluation, historical geography studies in Turkey are categorized into two groups. The first group is examined in three sections considering its qualities and chronology; The second one is examined in six sections considering the sources, methods and structural features. Therefore, the history of historical geography is examined analytically in our country, some information is given for the present situation as well as some predictions are made about its future. Considering all the work, it will be seen that historical geography studies in Turkey unfortunately fall behind the West today. Changing this situation is only possible by doing more research within the framework of modern historical geography methods. When historical diversity and richness of cultural heritage of Turkey is considered, the research in this field is very clear and awaits young researchers who will work hard to move our level forward.

Key words: Turkey, Historical geography, History of geography, methodology, chronological classification, analytical classification